Downloaded from
www.grade12pastexampapers.co.za

MIND THE GAP!

XITSONGA

Vadyondzi va Namuntlha

basic education
Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

2030 NDP

Second Chance Matric Support Programme

Read to Lead
A Reading Nation is a Leading Nation

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

XITSONGA GRADE 12 MIND THE GAP

Vadyondzi va Namuntlha

Xitsonga Mind the Gap-Vadyondzi Va Namuntlha-Grade

ISBN 12-978-1-4315-3402-9

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

This content may not be sold or used for commercial purposes.

Curriculum and Assessment Policy Statement (CAPS) Grade 12 Xitsonga Home Language Mind the Gap study guide for the Drama: *Vadyonzi va Namuntlha* by SE Makhubele

This publication has a Creative Commons Attribution Noncommercial Sharealike Licence. You can use, modify, upload, download, and share content, but you must acknowledge the Department of Basic Education, the authors and contributors. If you make any changes to the content you must send the changes to the Department of Basic Education. This content may not be sold or used for commercial purposes. For more information about the terms of the license please see: http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0/.

Copyright © Department of Basic Education
2019 222 Struben Street, Pretoria,
South Africa
Contact person: Ms C. Weston
Email: Weston.C@dbe.gov.za
Tel: (012) 357 4183
http://www.education.gov.za
Call Centre: 0800202933

Acknowledgements

The extracts from the drama in this study guide are from *Vadyonzi va Namuntlha* by SE Makhubele

Mind the Gap Team
Senior Project Leaders: Dr S. Malapile, Ms C Weston
Production co-ordinators:
B. Monyaki, B. Ras, M. Phonela, M. Nematangari
Authors: T. Sono, R. Baloyi; S. Mbetse, W.O Nhubunga, M. Mathonsi, R. Shikwambane

Designer: Page82 Media
Onsite writers' workshop support:
J. Mphidi, V. Magelegeda, P. Hlabiwa, R. Maboye, N. Malope

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

Ministerial Foreword

The Department of Basic Education remains steadfastly committed to innovative strategies aimed at enhancing learner attainment. Consistent with the government's commitment in promoting the indigenous languages that form the tapestry of our democratic landscape, this Mind the Gap Self study guide is a concrete demonstration of this commitment.

The release of this self-study guide incorporates all the official African Home Languages focusing on the novel genre at this stage. Not only does the study guide incorporate the African languages, but it also incorporates South African Sign Language Home Language, Afrikaans Home Language and English First Additional Language.

The Mind the Gap Literature Self Study Guide is responding to the broader sectoral reading challenges that the country is experiencing. It seeks to strengthen the following strands of the National Reading Sector Plan: Teacher Development and Support; Direct Learner Support; and Provisioning and Utilisation of the Learning and Teaching Support Materials. Its interactive nature will make it easier for both teachers and learners to read, to learn or study. It is hoped that through this Study Guide, the reading and learning outcomes will be achieved.

Key terminologies are explained or illustrated in a simplified manner and examples of the types of questions as a learner you may expect to be asked in an examination, are included in this study guide. In order to build your understanding, specific questions and possible responses forms part of the study guide package.

The study guide is designed to appeal to any learner offering Grade 12, whether as a part-time or a full-time candidate. Educators in the field will also find it an invaluable resource in their practice.

Every learner is a national asset, all you need now is to put in the hours required to prepare for the examinations and excel!
We wish each and every one of you good luck and success.

MRS AM MOTSHEKGA, MP
MINISTER
DATE: 14 NOVEMBER 2019

Matsie Angelina Motshekga, MP
Minister of Basic Education

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

VATSARI NA VATUMBULUXI VA XILETELO LEXI

1. **Baloyi Famandha Reckson**
2. **Mathonsi Mbhazima Thomas**
3. **Mbatse Stanley Arthur**
4. **Nhubunga William Olaph**
5. **Shikwmbane Ranee Wendy**
6. **Sono Elizabeth Tsakani**
7. **Usinga Marinkie Mmaditaba**

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

NONGONOKO WA VUNDZENI

Xewani mudyondzi wa Giredi ya 12
Matirhiselo ya xiletelo lexi
Switsundzuxo swa 7 swa mahlayelo
Hi siku ro tsala xikambelo
Nkatsakanyo wa papila ra 2 ra Xitsonga Ririmi ra le Kaya
- Switsundzuxo
- Tafula ra nongonoko

Switsundzuxo swa mahlamulelo ya papila ra vumbirhi hi ku angarhela eka mudyondzi wa Giredi ya 12
Xivutiso xa ximbangu
Xana vakoreketi va langutela yini?
Marito lama tirhisiwaka ku vumba swivutiso

Nkatsakanyo
1. Matimu ya mutsari
2. Vito ra tsalwa
3. Tinhlamuselo ta minongoti na swihlawulekisi swa matsalwa
4. Ndlela leyi xitori xi hlamuseriwaka hayona

4.1. Tinxaka ta mintlangu
4.2. Mbangu
4.3. Xitayili
- Mbulavulawexe
- Nyimiso/Ku hayeka

Xiyenge hi xiyenge
Xiyenge xa 1

Xivono xa 1
1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

Xivono xa 2

1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

Xivono xa 3

1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

Xivono xa 4
1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

Xivono xa 5
1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

Xivono xa 6
1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

XIYENGE XA 2

Xivono xa 1
1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

Xivono xa 2
1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

Xivono xa 3
1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

Xivono xa 4
1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

Xivono xa 5
1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

Xivono xa 6
1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

Xivono xa 7
1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

XIYENGE XA 3

Xivono xa 1
1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

Xivono xa 2
1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

Xivono xa 3
1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

Xivono xa 4
1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

Xivono xa 5
1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

XIYENGE XA 4
Xivono xa 1
1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso

Xivono xa 2
1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso

Xivono xa 3
1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

3. Swivutiso

Xivono xa 4

1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

XIYENGE XA 5

Xivono xa 1

1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

Xivono xa 2

1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

Xivono xa 3

1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

Xivono xa 4

1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

Xivono xa 5

1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

XIYENGE XA 6

Xivono xa 1

1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

Xivono xa 2
1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

Xivono xa 3
1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

Xivono xa 4
1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

XIYENGE XA 7

Xivono xa 1
1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

Xivono xa 2
1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

Xivono xa 3
1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

Xivono xa 4
1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

Xivono xa 5
1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

Xivono xa 6

1. Nkomiso wa xivono
2. Marito lama tirhisiweke
3. Swivutiso
4. Tinhlamulo

SWIKOMBISO SWA SWIVUTISO SWA XIKAMBELO

Xivutiso xa xitsalwana
Swivutiso swa ximbangu
Tinhlamulo

Xivutiso xa xitsalwana
Swivutiso swa ximbangu
Tinhlamulo

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

MANGHENELO

Xewani mudyondzi wa Giredi ya 12

Xiletelo lexi xa *Mind the Gap* xi ta ku pfuna ku tilulamisela swikambelwana na swikambelo swa matsalwa (Papila ra 2) ya Giredi ya 12 ya Xitsonga Ririmi ra le Kaya.

Papila ra 2 ri na tinxaka leti landzelaka ta matsalwa: Vutlhokovetseri, Novhele, Mfuwo wa rixaka na Ntlangu. *Mind the Gap* leyi yi kongomisiwile eka Ntlangu ku nga tsalwa ra Vadyondzi va Namuntlha hi SE Makhubele.

Xiletelo lexi xi khomile vuswikoti na vutivi lebyi lavekaka ku tilulamisela ku hlamula buku ya Vadyondzi va Namuntlha.

Matirhiselo ya xiletelo lexi.

- Eka xiletelo lexi u tivisiwa matimu ya mutsari na nhlamuselo ya vito ra tsalwa leri. U ta tlhela u hlamuseriwa hi ku angarhela ndlela leyi hungu ri runguriwaka hayona.
- U nyikiwa na swihlawulekisi swo hambanahambana swa tsalwa ra ntlangu.
- U nyikiwa xikombiso xa tafula ra nongonoko wa vundzeni laha ku longoloxiweke swivutiso na tinxaka hinkwato ta matsalwa leti u faneleke ku hlawula eka tona; switsundzuxo leswi u faneleke ku swi tekela enhlokweni hi ku angarhela loko u hlamula Papila ra 2 na swona swi longoloxiwile.
- U nyikiwa nkomiso wa leswi nga eka xiyenge xin'wana na xin'wana xa tsalwa ra Vadyondzi va Namuntlha.
- U kuma marito lama tirhisiweke eka xiyenge xin'wana na xin'wana.
- U nyikiwa swikombiso swa swivutiso na tinhlamulo ta xiyenge xin'wana na xin'wana.
- U nyikiwa swikombiso swa swivutiso leswi heleleke na tinhlamulo ta swivutiso swa muxaka wa xitsalwana na ximbangu.
- Kambela matwisiselo ya wena ya xiyenge xin'wana na xin'wana hi ku endla migingiriko na ku tirhisa tinhlamulo leti nga kona ku koreketa ntirho wa wena.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

Switsundzuxo swa 7 swa mahlayelo

1. Ava ntirho wa wena ku ya hi swiphemu leswitsongo. Leswi swi ta pfuna leswaku miehleketo ya wena yi kota ku kongoma. Loko u ri karhi u hlaya, tinyike nkarhinyana wo wisa u nga si ya eka xiyenge xin'wana.

2. Vona leswaku u na switirhisiwa swa wena hinkwaswo u nga si sungula ku hlaya xiyenge xo karhi – tipensele, switsalo, swo fungha hi swona, buku yo tsalela tinotsi, na swin'wana na swin'wana.

3. Tshunxeka, leswi swi ta pfuna byongo bya wena ku twisisa leswi u swi hlayaka.

4. Byongo bya wena byi twisisa hi ku olova loko u tirhisa mihlovo na swifaniso swo hambanahambana. Ringeta ku swi tirhisa hilaha u swi kotaka hakona.

5. Ku vuyelela swi pfuna ngopfu ku kota ku tsundzuka leswi u fanelaka ku swi dyondza. Tshama u vuyelela leswi u swi hlayaka kufikela loko u kota ku swi tsundzuka hi ku olova.

6. Kombela munhu un'wana leswaku a ku yingisela loko u ri karhi u n'wi dyondzisa leswi u swi hlayeke. I swa nkoka ku hlayela ehenhla tinotsi ta wena to pfuxeta hi tona.

7. Ku hlayela xikambelo swi fana na ku endla vutiolori, swi lava ku va u tilulamiserile emiehleketweni na le mirini.

Hi siku ro tsala xikambelo

1. U fanele ku vona leswaku u na switirhisiwa hinkwaswo ku fana na switsalo leswi tsalaka kahle, tipensele leti vatliweke, rhaba na xo vatla tipensele ha xona. Tana na buku/khadi ya/ra wena ra vutitivisi na papila ra mpfumelelo wa le xikambelweni. U fanele ku fika laha ku tsaleriwaka kona ka ha sale awara xikambelo xi nga si sungula.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

2. Rhanga hi ku ya exiyindlwanini u nga si nghena eka kamara ro tsalela eka rona. A wu fanelangi ku heta nkarhi wa wena wo tsala hi ku tshamela ku ya exiyindlwanini.

3. Tirhisa timinete ta khume u hlaya swiletelo swa xikambelo hi vukheta na vuxiyaxiya. Hlaya xiphemu xin'wana na xin'wana hi vukheta ku endlela leswaku u kota ku xi twisisa swinene.

4. Ava xivutiso hi swiphemu leswaku u kota ku twisisa leswi swi vutisiwaka hi vuenti. Loko wo ka u nga hlamuli kahle xivutiso, u ta lahlekeriwa hi timaraka. Xiya marito lama khomeke mongo wa xivutiso leswaku u ta tiva leswi u faneleke ku xi hlamurisa xiswona.

5. Tekela nkarhi wa wena enhlokweni. Sungula hi ku hlamula swivutiso leswi u swi tivaka kahle. Xiya timaraka leti xivutiso xin'wana na xin'wana xi averiweke tona leswaku u ta kota ku tsala vuxokoxoko hi ku landza timaraka ta kona.

6. Tshama u rhurile emoyeni hambiloko eku sunguleni xivutiso xi vonaka xi tika. Hi ku ya ka nkarhi xi ta hlangana na swin'wana leswi u nga swi fikelela. Loko u tsandzeka ku hlamula xivutiso u fanele ku hundzela emahlweni u hlamula swivutiso swin'wana. Loko nkarhi wa ha ku pfumelela u ta tlhelela eka swivutiso leswi swi ku tsandzeke. Ringeta hi matimba leswaku u hlamula swivutiso swo hlaya hilaha u swi kotaka hakona.

7. Tekela enhlokweni ku tsala swi vonaka leswaku vakoroketi va kota ku hlaya tinhlamulo ta wena hi ku olova.

NKATSAKANYO WA PAPILA RA 2 RA XITSONGA RIRIMI RA LE KAYA:

Lemuka: Lexi i xikombiso xa switsundzuxo leswi kumekaka eka papila ra vumbirhi (P2) ra xikambelo.

SWITSUNDZUXO

1. Rhanga u hlaya switsundzuxo u nga si sungula ku hlamula swivutiso.
2. U nga ringeti ku hlaya phepha hinkwaro ra swivutiso. Xiya tafula ra nongonoko wa vundzeni leri nga eka pheji ya 4 u ri karhi u fungha nhlayo ya swivutiso leswi vutisiweke eka matsalwa lama u ma dyondzeke nan'waka. Endzhaku ka sweswo hlaya swivutiso u ri karhi u hlawula leswi u nga ta swi hlamula.
3. Papila leri ri na SWIYENGE SWINHARHU:

XIYENGE XA A:	**Vutlhokovetseri**	**(30)**
XIYENGE XA B:	**Novhele/Mfuwo wa rixaka**	**(25)**
XIYENGE XA C:	**Ntlangu**	**(25)**

4. Hlamula **NTLHANU** wa swivutiso ntsena, **SWINHARHU** eka XIYENGE XA A, **XIN'WE** eka XIYENGE XA B, **XIN'WE** eka XIYENGE XA C hi mukhuva lowu:

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI
SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO: Hlamula swivutiso SWIMBIRHI.
XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO: Swa boha leswaku u xi hlamula.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA: Hlamula xivutiso XIN'WE.

XIYENGE XA C: NTLANGU: Hlamula xivutiso XIN'WE.

5. MAHLAWULELO YA SWIVUTISO EKA SWIYENGE SWA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA NA C: NTLANGU.

- Hlamula NTSENA swivutiso swa novhele/mfuwo wa rixaka na ntlangu lowu u wu dyondzeke. Loko u hlamula xivutiso xa NOVHELE u nga hlamuli xa MFUWO WA RIXAKA loko u hlamula xa MFUWO WA RIXAKA u nga hlamuli xa NOVHELE.
- Hlamula XIVUTISO XIN'WE xa XITSALWANA na XIN'WE xa XIMBANGU. Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xa ximbangu eka XIYENGE XA C. Loko u hlamula xivutiso xa ximbangu eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xa xitsalwana eka XIYENGE XA C. Tirhisa tafula ra nongonoko wo tikamba leri nga eka pheji ya 5 ku vona loko u hlawurile swivutiso hi mfanelo.

6. VULEHI BYA TINHLAMULO

- Xivutiso xa xitsalwana eka vutlhokovetseri xi fanele xi hlamuriwa hi marito ya 250-300.
- Swivutiso swa xitsalwana eka swiyenge swa novhele/mfuwo wa rixaka na ntlangu swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 400-450.
- Vulehi bya tinhlamulo eka swivutiso swa ximbangu byi ta lawuriwa hi ntsengo wa timaraka. Vakamberiwa va fanele ku hlamula hi ku kongoma na hi nkhaqato.

7. Landzelela SWILERISO leswi nga ekusunguleni ka XIYENGE XIN'WANA na XIN'WANA hi mfanelo.
8. Nombora tinhlamulo ta wena ku ya hilaha swivutiso swi nomboriweke hakona eka phepha ra swivutiso.

9. Sungula XIYENGE XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.

10. Mpimanyeto wa matirhiselo ya nkarhi:

    XIYENGE XA A: Timinete ta 40
    XIYENGE XA B: Timinete ta 55
    XIYENGE XA C: Timinete ta 55

11. Tsala swi basa no vonaka.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

XIKOMBISO XA TAFULA RA NONGONOKO WA VUNDZENI

Nongonoko lowu wu ta pfuna wena mukamberiwa ku hlawula swivutiso leswi u lavaka ku hlamula swona handle ko hlaya phepha ra swivutiso hinkwaro.**Tsundzuka**: ku na switlhokovetselo swa ndzawulelo swa 12. Switlhokovetselo leswi nga eka tafula leri ko va xikombiso ntsena.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI **Switlhokovetselo swa ndzawulelo: Hlamula switlhokovetselo swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI ntsena.**			
Tsima ra Vutlhokovetseri			
NOMBORO YA XIVUTISO	**MUXAKA WA XIVUTISO**	**TIMARAKA**	**NOMBORO YA PHEJI**
1.Swi onhakile	*Xitsalwana*	*10*	
2.Wa ha swi tsundzuka xana?	*Ximbangu*	*10*	
3.Makumaswivupfile	*Ximbangu*	*10*	
4.Mbilu ya wena i lwandle	*Ximbangu*	*10*	
NA **Xitlhokovetselo xo ka xi nga ri xa ndzawulelo: Swa boha leswaku u xi hlamula.**			
Mavonelakule			
5.Mbulwa	Ximbangu	10	
LEMUKA LESWI:** Hlamula xivutiso XIN'WE xa XITSALWANA na XIN'WE xa XIMBANGU. Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE xa B, u languteriwa ku hlamula xa ximbangu eka XIYENGE xa C. Loko u hlamula xa ximbangu eka XIYENGE xa B, u languterwa ku hlamula xa xitsalwana eka XIYENGE xa C. Eka XIYENGE xa B na XIYENGE xa C, hlamula xivutiso XIN'WE ntsena eka XIYENGE xin'wana na xin'wana. **XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA** **NOVHELE** **Hlamula xivutiso XIN'WE.			
6. Mulunguntima	*Xitsalwana*	*25*	
7. Mulunguntima	*Ximbangu*	*25*	
8. Mibya ya nyekanyeka	*Xitsalwana*	*25*	
9.Mibya ya nyekanyeka	*Ximbangu*	*25*	
10.Ximitantsengele	*Xitsalwana*	*25*	
11.Ximitantsengele	*Ximbangu*	*25*	
KUMBE **MFUWO WA RIXAKA** **Hlamula xivutiso XIN'WE.***			
12. *Rivomba ra Vutsonga*	Xitsalwana	25	
13. *Rivomba ra Vutsonga*	Ximbangu	25	

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

XIYENGE XA C: NTLANGU Hlamula xivutiso XIN'WE.*			
14. Hlamba vunwa nandzuwe	Xitsalwana	25	
15. Hlamba vunwa nandzuwe	Ximbangu	25	
16. Vukosi i mberha	Xitsalwana	25	
17. Vukosi i mberha	Ximbangu	25	
18. Xivoni xa vutomi	Xitsalwana	25	
19. Xivoni xa vutomi	Ximbangu	25	
20. *Vadyondzi Va Namuntlha*	Xitsalwana	25	
21. *Vadyondzi Va Namuntlha*	Ximbangu	25	

***LEMUKA LESWI:** Eka SWIYENGE SWA B na C, hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana na XIN'WE xa ximbangu. A wu fanelangi ku hlamula SWIMBIRHI swa xitsalwana kumbe SWIMBIRHI swa ximbangu.

SWITSUNDZUXO SWA MAHLAMULELO YA PAPILA RA VUMBIRHI HI KU ANGARHELA EKA MUDYONDZI WA GIREDI YA 12

- ✓ U fanele ku landzelela switsundzuxo leswi u nyikiweke swona leswaku u papalata ku hlawula swivutiso hindlela yo hoxeka.
- ✓ Eka **XIYENGE XA A**, hlawula swivutiso **swinharhu**, hileswaku **swimbirhi** swa **ndzawulelo** na **xin'we xo ka xi nga ri xa ndzawulelo,** laha xin'wana na xin'wana xi nga na timaraka ta khume **(10**).
- ✓ Xitsundzuxo lexi nyikiwaka eka switlhokovetselo swa ndzawulelo i xa leswaku u fanele ku hlawula swivutiso swin'wana na swin'wana **swimbirhi** ehenhla ka **mune** leswi u vaka u nyikiwile swona, kutani u hlamula na **xin'we** xo ka xi nga ri xa ndzawulelo, lexi nga xivutiso xa 5 (xa boha leswaku u xi hlamula). Loko u landzelerile hi mfanelo xitsundzuxo lexi emakumu u fanele ku va u hlawurile swivutiso **swinharhu** ehenhla ka swa **ntlhanu** leswi nyikiweke eka **XIYENGE XA A**.
- ✓ Hi xitalo van'wana va n'wina a va landzeleli maendlelo lawa, van'wana va teka swinharhu ehenhla ka mune swa ndzawulelo, kutani VA NGA TEKI lexo ka xi nga ri xa ndzawulelo. Loko wo swi endlisa xileswi swi ta endla leswaku vakoreketi va koreketa swivutiso **swimbirhi** ntsena leswo sungula, kutani lexavunharhu va xi dlaya.
- ✓ Emakumu swi vula leswaku eka **XIYENGE XA A** u ta va u tirhele timaraka ta makumembirhi **(20)** ematshan'weni ya makumenharhu **(30)**.
- ✓ Eka **XIYENGE XA B** (Novhele/Mfuwo wa rixaka) u fanele ku hlawula xivutiso **xin'we** xa muxaka wa xitsalwana kumbe **xin'we** xa muxaka wa ximbangu. Loko u hlawurile xivutiso xa Novhele a wu hlawuli xa Mfuwo wa rixaka.
- ✓ U fanele ku tirhisa maendlelo lawa na le ka **XIYENGE XA C**.
- ✓ Van'wana va n'wina va hlawula leswi vona va tsakelaka swona, va nga landzeleli swileriso leswi nyikiweke ekusunguleni ka xiyenge xin'wana na xin'wana; kutani wena u fanele ku papalata maendlelo lawa.
- ✓ U nga hlawuli swa ximbangu hi swimbirhi eka **XIYENGE XA B** na **C** naswona u nga hlawuli swa muxaka wa xitsalwana ntsena.
- ✓ Loko wo swi endlisa xileswi vakoreketi va ta koreketa xivutiso **xin'we** ntsena eka **XIYENGE XA B**, kutani lexi landzelaka eka **XIYENGE XA C** loko ku ri ku i xa **xitsalwana** ku fana na xa **xitsalwana** lexi hlawuriweke eka **XIYENGE XA B**, kumbe xa **ximbangu**

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

ku fana na xa **ximbangu** lexi hlawuriweke eka **XIYENGE XA B**, va vekela mfungho wa xihambano**(X)** laha xivutiso xa le ka **XIYENGE XA C** xi sungulaka kona na laha xi helelaka kona, va tlhela va tshikelela hi ku tsala hi ririmi ra Xinghezi eka tindhawu toleto va ku: **WRONG CHOICE.**

- ✓ Mfungho lowu wa xihambano **(X)** wu tlhela wu vekeriwa na laha a ku fanele ku tsariwa timaraka. Hindlela leyi vakoreketi va va va vula swona leswaku xivutiso va xi vonile eka **XIYENGE XA C** kambe mahlawulelo a hi wona.
- ✓ Leswi swi vula leswaku eka **XIYENGE XA C** u ta kuma tandza **(0)** ehenhla ka timaraka ta makumembirhintlhanu **(25)**.
- ✓ Van'wana va teka swivutiso hinkwaswo eka **XIYENGE XA B** na hinkwaswo ka **XIYENGE XA C**. Hileswaku va teka xa xitsalwana na xa ximbangu eka **XIYENGE XA B** na le ka **XIYENGE XA C**.
- ✓ Loko ku koreketiwa swi vula leswaku ku ta dlayiwa (khanseriwa) xivutiso xa vumbirhi eka swiyenge hiswimbirhi, leswi vulaka leswaku loko eka swiyenge hiswimbirhi wo va u sungurile hi swivutiso swa muxaka wa xitsalwana, ku ta dlayiwa swivutiso hiswimbirhi swa muxaka wa ximbangu. Loko wo va u sungurile hi swivutiso swa muxaka wa ximbangu, ku ta dlayiwa swivutiso hiswimbirhi swa muxaka wa xitsalwana eka swiyenge hiswimbirhi.
- ✓ Leswi swi vula leswaku mahlawulelo ya wena ma ta va ma hoxekile hikuva eka swiyenge hiswimbirhi ku ta va ku sale muxaka wun'we wa swivutiso, swa xitsalwana kumbe swa ximbangu.
- ✓ Loko mahlawulelo ma ri hindlela leyi swi vula leswaku ku ta koreketiwa xivutiso xin'we ntsena lexi nga eka **XIYENGE XA B**, lexi xi nga eka **XIYENGE XA C** xi ta vekeriwa mfungho wa xihambano **(X)**.
- ✓ Swivutiso swa **XIYENGE XA B** na **C** swi na timaraka ta makumembirhintlhanu **(25)** hi xin'we. Loko u hlawurile kahle u ta va u hlamule swivutiso swa timaraka ta makumentlhanu **(50)**, kasi loko u nga hlawulangi hi mfanelo u ta va u hlamurile swivutiso swa timaraka ta makumembirhintlhanu **(25)** ehenhla ka makumentlhanu **(50)** hikuva lexin'wana xivutiso a xi nge koreketiwi.
- ✓ Timaraka hinkwato leti u faneleke ku va u tsarile ehenhla ka tona ta papila hinkwaro i makumenhungu **(80)**. Hileswaku eka **XIYENGE XA A** i timaraka ta makumembirhi **(20)** ta switlhokovetselo swa ndzawulelo na khume **(10)** ta xitlhokovetselo xo ka xi nga ri xa ndzawulelo, leswi endlaka timaraka ta makumenharhu **(30)**. **XIYENGE XA B** na **C** swi na timaraka ta makumembirhintlhanu **(25)** hi xin'we, kutani swi endla makumentlhanu **(50)**, loko swi hlangana na swa **XIYENGE XA A** swi endla timaraka ta makumenhungu **(80)**.
- ✓ I swa nkoka ku va u hlawula swivutiso ku ya hi swiletelo na switsundzuxo leswi u vaka u nyikiwile swona, ku nga ri hi leswi wena u tsakelaka kumbe ku rhandza swona.
- ✓ Fomo yo tikamba loko u hlamurile swivutiso leswi faneleke leyi kumekaka eka papila ra swivutiso yi fanele ku tirhisiwa.
- ✓ Hlela no hlayisisa ntirho wa wena loko u hetile ku tsala leswaku u ta kota ku lulamisa swihoxo leswi nga vaka swi ri kona.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

XANA VAKOROKETI VA LANGUTELA YINI?

Vakamberi va kambela tinhlamulo ta wena ta swivutiso va voyamerile eka leswi landzelaka:

- Matwisiselo ya wena ya swivutiso leswi lavaka nhlamulo yo kongoma ya ntlangu.

- Vuswikoti bya wena eka swivutiso leswi lavaka mbuyetelo wa mhaka eka ntlangu. U nga ha vutisiwa ku endla nkomiso wa timhakankulu kumbe ku vula ku fanana kumbe ku hambana eka swimunhuhatwa swimbirhi.

- Vuswikoti bya wena byo humesa mhaka yo tumbela eka xitshuriwa hi ku tirhisa leswi se u swi tivaka hi ntlangu. Leswi swi vuriwa swivutiso leswi lavaka minkumbetelo no teka swiboho. Leswi swi nga katsa ku hlamusela ndlela leyi swigaririmi swi ku pfunetaka ku twisisa ntlangu hakona, ku hlamusela matheme na ku pimanisa swiendlo swa swimunhuhatwa swo hambana.

- Vuswikoti bya wena byo khumba mhaka yo ahlula kumbe ku hlela swiyenge swa ntlangu na ku ahlula eka timhaka eka ntlangu. Lawa maendlelo ya vuriwa yo pima nkoka. U nga ha vutisiwa loko u pfumelelana na mhaka kumbe ku kanela xikongomelo xa ximunhuhatwa xo endla swo karhi.

- Vuswikoti bya wena byo angula eka swiendlo swa swimunhuhatwa eka ntlangu na ndlela leyi yi khumbaka muhlayi. Leswi vuriwaka ku komba ntsakelo eka mhaka yo karhi. U nga ha vutisiwa matitwelo ya wena ehenhla ka ximunhuhatwa xo karhi, leswi a wu ta swi endla loko u ri wena eka xiyimo xo fana na lexi. U nga ha vutisiwa ku kanela ndlela leyi xitayili xa mutsari xi humesaka matitwelo ya ximunhuhatwa.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

MARITO LAMA TIRHISIWAKA KU VUMBA SWIVUTISO

Leswi landzelaka i swikombiso swa tinxaka ta swivutiso leswi kumekaka eka swivutiso swa le ka xikambelo

Muxaka wa xivutiso	**Leswi faneleka ku endliwa**
Xo kongoma: Swivutiso leswi katsaka vuxokoxoko lebyi nga erivaleni eka xitshuriwa	
Boxa swilo/vanhu/tindhawu/swiphemu ...	Tsala ntsena mavito ya swimunhuhatwa, tindhawu, sw.na sw.
Nyika timhaka ta ntiyiso/swivangelo/ . timhakankulu/miehleketo ...	Tsala mahungu ntsena handle ko kanela kumbe ku boxa swo karhi.
Nyika swivangelo swimbirhi swa/hikokwalaho ka yini …	Tsala swivangelo swimbirhi (swi fana na 'vula').
Kombisa ximunhuhatwa/swivangelo/nkongomelo …	Tsala vito ra ximunhuhatwa, nyika na ku vula na swivangelo.
Hlamusela ndhawu/ximunhuhatwa/xana ku humelela yini loko …	Tsala swihlawulekiso swa swin'wana. Xikombiso: Xana ndhawu yi languteka njhani/ titwa njhani/nuhwela njhani? Ximunhuhatwa xo karhi xi na malwandla, xi bihile mbilu/xa lwisa ...
Xana ximunhuhatwa xo karhi xi endla yini loko …	Tsala leswaku ku humelele yini- Xana ximunhuhatwa xi endle yini?
Xana ximunhuhatwa xo karhi ...xi endle yini …	Hi ku tekela swivangelo swa swiendlo, hi vutivi bya wena, xana u nga vula yini hi kungu ra tsalwa ….
I mani/I mani a nga …	Tsala vito ra ximunhuhatwa.
Ku vuriwa mani …	Tsala vito ro kongoma ra ximunhuhatwa
Swivutiso leswi lavaka mbuyetelo wa mhaka*:* Swivutiso leswi lavaka ku xopaxopa, ku hlanganisela kumbe ku lulamisa vuxokoxoko lebyi nga erivaleni eka xitshuriwa.	
Endla nkomiso wa timhakankulu/miehleketo ...	Tsala timhakankulu handle ko nyika vuxokoxoko.
Ntlawahata swiphemu/timhaka leti fanaka …	Hlanganisa leswi yelanaka swin'we.
Nyika andlalo wa …	Tsala timhakankulu handle ko nyika vuxokoxoko.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

Swivutiso leswi lavaka minkumbetelo no teka swiboho: Swivutiso leswi lavaka leswaku mukamberiwa a hlahluva kumbe ku kuma nhlamuselo ya xitshuriwa leyi nga tumbela. Maendlelo lawa ya tsundzuxa leswaku ku humelele yini eka swiyenge swo hambana swa xitshuriwa; ku languta vuthala byo karhi bya ximunhuhatwa, nkongomelo kumbe mfungho; na ku tirhisa vutivi bya wena ku kombisa matwisiselo ya xitshuriwa.	
Hlamusela ndlela leyi miehleketo yi hlanganaka na nkongomelo wa …..	Kombisa miehlekeketo leyi yelanaka ku humelerisa nkongomelo.
Pimanyisa miehleketo/swiendlo swa swimunhuhatwa swo karhi	Humesa ku fanana ni ku hambana.
Marito ya: ringanyeta/paluxa/xiyimo ya ku byela yini …	Hi mavonelo ya wena, nyika nhlamuselo hi matwisiselo ya wena ya xitshuriwa.
Ximunhuhatwa xo karhi xi ku byela yini ... Hlamusela ndlela leyi swimunhuhatwa swin'wana swi kucetelaka swin'wana ha yona … U swi tivisa ku yini leswaku ximunhuhatwa xo karhi i ...	Tsala matitwelo ya swimunhuhatwa na leswi endliweke hi swimunhuhatwa
Mavulavulelo ya ximunhuhatwa xo karhi ya vula yini….	Hlamusela xivangelo xo va swimunhuhatwa swi tirhisile marito yo karhi.
Vula 'Hi swona' kumbe 'A hi swona'	Tsala 'Hi swona' kumbe 'A hi swona' u tlhela u seketela nhlamulo ya wena.
Hlawula nhlamulo leyi nga yona ku hetisa xivulwa lexi landzelaka (xivutiso xo lava ku hlawula leyi nga yona).	Nongonoko wa tinhlamulo wu nyikiwile, swi leburiwile A-D. Tsala ntsena letere (A, B, C kumbe D) kusuhi na nomboro ya xivutiso. Kumbe nhlamula leyi nyikiweke etlhelo ka letere.
Hetisa xivulwa lexi landzelaka hi ku tatisa marito lomu ku ahlameke …	Tsala rito leri kayivelaka kusuhi na nomboro ya xivutiso.
Tshaha ntila eka xitshuriwa ku tiyisisa nhlamulo ya wena	Tsala ntila lowu kongomaka wo huma eka xitshuriwa hi ku tirhisa marito yo fana na matsalelo lama u ma vonaka eka xitshuriwa. Vekela swirhatana swo pfula na swo pfala.
Swivutiso leswi lavaka ku pima nkoka: Swivutiso leswi swi khumba mhaka yo ahlula kumbe ku hlela. Leswi swi katsa ku ahlula mayelana na timhaka ta vutomi, ntiyiso, timhaka ta ntiyiso na ta mavonelo, nkoka, malongolokelo na maehleketelo, na timhaka to fana na ku tsakela na ku amukela swiboho na swiendlo ku ya hi minkoka eku hanyeni.	
Kanela mavonelo ya wena/matitwelo ya ximunhuhatwa/nkongomelo ...	Tekela enhlokweni hungu ro karhi na ku fikelela makumu yo karhi.
Xana u ehleketa leswaku …	A ku na tihlamulo to 'hoxeka' kumbe 'lulameke' eka tinhlamulo leti nyikiweke kambe u nga nyika mavonelo u karhi u seketela nhlamulo ya wena hi tsalwa.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

Xana wa pfumelelana na…	
Hi ku vona ka wena, xana …	
Nyika mavonelo ya wena eka …	
Swivutiso leswi kombaka ntsakelo: Swi kongome eka ku angula ka matitwelo eka vundzeni, ku tixaxameta na swimunhuhatwa kumbe swiyimo, na ku angula eka matirhiselo ya mutsari ya ririmi	
Titeke u ri ximunhuhatwa xo karhi, a wu ta titwa njhani loko….	A ku na tihlamulo to 'hoxeka'or 'lulameke' eka tinhlamulo leti nyikiweke kambe u nga nyika mavonelo u karhi u seketela nhlamulo ya wena hi tsalwa.
Kanela matitwelo ya wena eka …	
Xana wa xi twela ximunhuhatwa xo karhi….	
Kanela hi ta xitayili xa mutsari/manghenelo/ mahetelelo/nxakahato wa miehleketo/xigego/ matirhiselo ya tithekiniki ta vutlhokovetseri/ switirhisiwa swo xopela matsalwa …	Ku hlamula muxaka lowu wa xivutiso, tivutise leswi: Xana xitayil xa mutsari xa ku pfuna eka matitwelo/ku ehleketa hi leswi humelelaka/matitwelo ya ximunhuhatwa xo karhi? Hikokwalaho ka yini swi ri tano/Hikokwalaho ka yini swi nga ri tano? Nyika xivangelo xa nhlamulo ya wena.

NKATSAKANYO

Xiletelo lexi xi kongomisiwile eka tsalwa ra ntlangu wa Vadyondzi va Namuntlha hi SE Makhubele.

1. Matimu ya mutsari

- Shirilele Edwin Makhubele loyi a tivekaka ngopfu hi vito ra Khanghela u velekiwile eka Nhlaneki, emugangeni wa ka Maxavele. Vito ra Shirelele u lo duvuleriwa hi sirha tata wakwe.
- Shirilele Edwin Makhubele u sungurile xikolo ephurayimari ya Mbhureni eka Maxavele. Eka Giredi ya tsevu, u tele hi norho waku tsala ntlangu wa swiphemu swa xiyanimoya. Kutani a tibyela leswaku loko o tshuka a tsarile ntlangu kumbe mintlangu yo nyanyula vanhu, a nga tinyungubyisa.
- Loko a sungula tidyondzo ta le henhla exikolweni xa Malenga emugangeni wa ka N'wamankena a nga tshikangi norho wa yena wo tsala ntlangu wa swiphemu wa xiyanimoya. Masiku hinkwawo loko xikolo xi huma a fika ekaya a rhanga a tsalatsala loko a nga se ya etihon'wini kumbe eku tlangeni bolo ya milenge na swin'wana swifanyetana.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

- Loko tata wa yena, Mkhacani Solomon Robert Makhubele a nga si hundza emisaveni u lavile ku tiva hi ta ntlangu lowu a a ri eku wu tsaleni. Loko Shirilele a hlamuserile, tata wa yena u te: 'Norho wa wena wu ta humelela loko wo tinyiketela. Ndzi nga tsaka ngopfu loko ntlangu wa wena ho wu yingisela eka xiyanimoya.'
- Loko a pasa Giredi ya khumembirhi norho wa yena a wu nga si humelela. U tshamile malembe ya mune hikwalaho ka ku pfumala swa le mandleni ku yisa tidyondzo ta yena emahlweni. Hi lembe ra vuntlhanu u xambirile ku ya tikumela xintirhwana eJoni. U tsarile ntlangu wa swiphemu lowu a nga wu rhumela eka Munghana Lonene FM laha va nga vula leswaku u na vuswikoti byo tsala hambi leswi ntlangu wa yena va nga wu tekangiki hikwalaho ka ku va wu nga weli eka tinhlokomhaka leti a ti fanerile ku tsariwa.
- Tin'wana ta tibuku leti SE Makhubele a titsaleke i tsalwa ra ntlangu ra 'Mufi' leri kandziyisiweke no hlayiwa eswikolweni na tsalwa ra ntlangu ra 'Xiganga xa Vutomi'.

2. Vito ra tsalwa

Vadyondzi i vana va xikolo. Namuntlha i nkarhi wa sweswi/nkarhi lowu hi nga eka wona. Leswi kombisaka muxaka wa vadyondzi lava kumekaka eswikolweni manguva/ masiku lawa.

Vito ra tsalwa i 'Vadyondzi va namuntlha. Swiendleko swa tsalwa leri swi humelela exikolweni xa Dyondzekani na le lokixini ra Baralonga, laha ku paluxiwaka vutomi bya vadyondzi va minkarhi leyi hi hanyaka eka yona.

3. Tinhlamuselo ta minongoti na swihlawulekisi swa matsalwa.

a. Nkongomelo wa tsalwa:

Nkongomelo wa tsalwa ku vuriwa hungunkulu leri mutsari a kongomeke ku ri humelerisa eka vahlayi. Nkongomelo wa tsalwa a hi lowu wu ngo boxiwa pha, hi mutsari, kambe wu tikomba endzhaku ko hlaya tsalwa hinkwaro. Nkongomelo wu nga tsariwa hindlela ya xitatimende naswona a wu fanelangi wu va hi xivumbeko xa dyondzo ya tsalwa.

b. Dyondzo:

Dyondzo yi huma eka muhlayi endzhaku ko hlaya tsalwa hinkwaro, naswona yi nga ha humelerisiwa hi ximunhuhatwa xin'we kumbe ku tlula.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

c. Mbangu:

I tindhawu hinkwato eka tsalwa laha timhaka ti humelelaka kona. Leswi swi katsa minkarhi na tinguva. Mutsari a nga ha tirhisa mavito ya tindhawu leti tivekaka eka vahlayi ku endlela leswaku mhaka ya yena yi khorwisa no hatla yi twisiseka. Xik.: Eka ntlangu lowu timhaka ti humelela exikolweni xa Dyondzekani elokixini ra Baralonga.

d. Mathyelo ya mavito:

Leswi i vutshila. Mavito man'wana ma vulavula/ma na tinhlamuselo to karhi. Ematshan'weni yo va mutsari a hlamusela kumbe ku paluxa matikhomelo/vumunhu bya ximunhuhatwa, a nga thya ximunhuhatwa vito leri nga na nhlamuselo ya swiendlo kumbe matikhomelo ya ximunhuhatwa xolexo.

e. Vumunhuhati na Swimunhuhatwa

Vumunhuhati: I ndlela leyi mutsari a hlavutelaka xiviri xa ximunhuhatwa. Xik.: Vito ra ximunhuhatwa Fumani leri vulaka leswaku a nga pfumali nchumu.

Swimunhuhatwa: I vanhu/vatlangi lava mutsari a va tirhisaka ku fambisa hungu ra yena eka ntlangu

Tinxaka ta swimunhuhatwa:

- **Ximunhuhatwankulu:**
  I ximunhuhatwa lexi tsalwa ri rhendzelekaka ehenhla ka xona. Ximunhuhatwa lexi xi nga va na ku navela ko karhi, kambe xi tsandzeka ku ku fikelela hikwalaho ko siveriwa hi swimunhuhatwa swin'wana.
- **Xisihalari:**
  I ximunhuhatwa lexi xi sivelaka ximunhuhatwankulu ku fikelela ku navela ka xona.
- **Muluthanyi:**
  I ximunhuhatwa lexi xi endlaka leswaku ku va na dzolonga kumbe ku holova exikarhi ka swimunhuhatwa.
- **Ximunhatwampaluxo:**
  I ximunhuhatwa lexi xi vonaka kumbe ku twa timhaka to karhi to fana na swihundla swa swin'wana swimunhuhatwa, kutani xi byela leswin'wana swimunhuhatwa.
- **Ximunhuhatwandlandlamuko:**
  I ximunhuhatwa lexi xi cincaka ku ya hi swiyimo swo hambanahambana, lexi xi nga tumbetiki matitwelo ya xona ehenhla ka mhaka yo karhi. Xi tikomba leswi xi titwisaka xiswona kwalano na kwalano.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

- **Ximunhuhatwanka'ndlandlamuko:**
  Lexi ximunhuhatwa xi kota ku tikhoma eka swiyimo swo hambanahambana. Xi tiyisela swiyimo leswi swi taka eka xona hambi swi ri swo tika kumbe swi ri swo khunguvanyisa.

f. Ntlimbo:

I nkayankayo kumbe ku phasaphasana ka timhaka loku endlaka leswaku swimunhuhatwa swi nga oloveriwi ku endla leswi swi navelaka ku swi endla.

Ku na tinxaka leti landzelaka ta ntlimbo:

Ntlimbo wa le handle: I ntlimbo lowu ximunhuhatwa xi hlanganaka na wona, kambe xi va xi vangeriwile wona hi swimunhuhatwa leswi xi hanyaka na swona.

Ntlimbo wa le ndzeni: I ntlimbo kumbe dzolonga leri ximunhuhatwa xi hlanganaka na rona, leri ri vangiwaka hi ku navela swo karhi na hi ku kanakana.

g. Xitshunxo:

I ndlela leyi xirhalanganyi kumbe xiphiqo xi ololoxiwaka hi yona, naswona xi fanele ku va lexi xi khorwisaka.

h. Kungu:

Ku vuriwa vutshila lebyi mutsari a byi tirhiseke ku longoloxa/rungula timhaka ta yena eka tsalwa.

i. Mpfilungano:

Hi laha hungu ri sungulaka ku va na mpfilumpfilu lowu vangaka ntlimbo eka ximunhuhatwankulu leswaku leswi xi navelaka ku swi endla swi nga olovi.

j. Ntlhekeko:

Hi laha hungu ri sungulaka kona.

k. Makholo:

Ku vuriwa laha xitori xi fikaka eka nkayankayo wa le henhla swinene, laha ximunhuhatwa xi bohekaka ku endla xitshunxo xa ntlimbo lowu xi va ka xi ri na wona.

l. Mpaluxo:

Mpaluxo i ndlela leyi mutsari a hlamuselaka timhaka to karhi hi swimunhuhatwa swa yena hi ku kombisa xiyimo, swiendlo, leswaku ximunhuhatwa xo karhi i mani na vuxaka bya swona.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

m. Mpimaniso:

I ku fananisa kumbe ku kombisa ku hambana exikarhi ka swilo/swimunhuhatwa swimbirhi kumbe ku tlula.

n. Mboyamelatlhelorin'we:

Lawa i mavonelo ya mhaka hi tlhelo rin'we. Mutsari a nga ha humelerisa nkongomelo wa yena hi ku voyamela eka rimbewu/ntlawa/rixaka ro karhi ra vanhu. Leswi swi vuriwa ku voyamela kumbe ku talela eka tlhelo rin'we.

o. Goza na Nkhuluko

Goza/Ncino: i rito leri tirhisiwaka ku hlamusela nkhuluko wa swiendleko eka xitshuriwa.

Nkhuluko: i ndlela leyi goza ri lulamisiweke xiswona.

p. Nyimo/ Nyimiso (ku hayeka):

I xitayili xa mutsari laha a siyaka vahlayi/vaamukeri va mahungu emoyeni leswaku va sala va ri na swivutiso swa leswaku mhaka yo karhi yi herise ku yini.

q. Angulo/N'wangulano:

I mbulavulo exikarhi ka swimunhuhatwa. Angulo i ku hlamulana ka swimunhuhatwa eka ntlangu. Mavito ya vatlangi ya tsariwa hi maletere lamakulu ya tlhela ya tikisiwa kutani ya landzeriwa hi mbulavulo.

r. Thoni

Matitwelo ya mutsari hi mhaka leyi a vulavulaka hi yona eka tsalwa**.**

s. Moya

Ndlela leyi muhlayi a titwaka hi yona mayelana na thoni ya mutsari.

t. Nhlawulo wa marito (Dikixini):

Dikixini yi katsa nhlawulo na matirhiselo ya marito. Yi humesela erivaleni matitwelo ya murunguri, lama ya nga yelanaka na thoni. Dikixini yi nga hlamuseriwa tanihi ririmi leri nga ringanisiwangiki, ro toloveleka, leri nandzihisaka, ra mafundza, ra matitwelo, swikhavisaririmi ni leri nga na swikhavisaririmi.

u. Mbulavulawexe *(soliloquy)***:**

I thekiniki ya ntlangu laha ximunhuhatwa xi ehleketaka hi ku vulavulela ehenhla xi ri xoxe

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

4. Ndlela leyi xitori xi hlamuseriwaka hayona

4.1 Tinxaka ta mintlangu

Ku na tinxaka to hambanahambana ta mintlangu Xik.: ntlangunhlomulo*(tragedy)* na ntlangumafenya*(comedy).* Ntlangu wa Vadyondzi va Namuntlha i **ntlangunhlomulo.** Leswi swi tiyisisa hiloko ku lova Xiluva na Fumani.

4.2 Mbangu

Mbangu eka Vadyondzi va Namuntlha wu le lokixini ra Baralonga exikolweni xa Dyondzekani, eka nomboro ya 2030 elokixini ra Baralonga emutini wa ka Munene, 1616 emutini wa ka vaJimmy, 1099 eka Hon'wana (emutini wa ka vaXiluva) na le xitichini xa maphorisa xa Baralonga. Eka ntlangu lowu vatlangi va vulavula ngopfu hi timhaka ta ku rhandzana ka Jimmy na Xiluva na ku va Fumani a rhandza Xiluva.

4.3 Xitayili

Xitayili xa matsalelo ya mutsari xa pfuneta eka ku va swimunhatwa swi vonaka swi hanya. Nkhuluko wa timhaka eku paluxeni ka kungu wa khorwisa.

Xitayili xi katsa dikixini na ririmi leri mutsari a ri tirhisaka.

- **Dikixini na ririmi**

  Dikixini i ndlela leyi mutsari a hlawuleke marito na ku ya tirhisa eka tsalwa.

  Eka ntlangu wa Vadyondzi va Namuntla mutsari u tirhisa ririmi ra masiku hinkwawo.

  Leswi swi tumbuluxa matitwelo ya ntiyiso eka muamukeri wa hungu. Hambi a tirhisa ririmi ro kongoma kun'wana u tirhisa ririmi ro gega.

  Xik: Swiendlo na marito lama ya kombisaka **xikhovolelo.**

  TALENTA MUNENE: Yoo… minoo! Valoyi va ndhawu leyi va ndzi dlayele n'wana wa mina…

Talenta a a ri Manana Mufundhisi, rito 'vuloyi' ri kanetana na ripfumelo ra yena tani hi Manana Mufundhisi. Mutsari u tlhela a tirhisa xisasi 'fole ra rihlaza' ku vula mbangi.

- **Mbulavulayexe** hi wu vona eka Xiyenge xa 3 Xivono xa 5 laha Jimmy a vulavulaka a ri yexe ku kombisa ku vaviseka emoyeni hikwalaho ka ku tlherisiwa hi Xiluva.
- **Nyimiso/Ku hayeka**

  Mutsari u siya vahlayi emoyeni mayelana na rifu ra Xiluva. Fumanibloyi a ri na yena u hava vumbhoni bya leswaku Xiluva u dlayiwile hi yini.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

XIYENGE HI XIYENGE

XIYENGE XA 1

Xivono xa 1

1. Nkomiso wa xivono

Hi le xikolweni xa Dyondzekani elokixini ra Baralonga namixo exikhongelweni. Nhloko ya xikolo Matodzi Rambuda u tshinya vadyondzi leswaku va tshika ku hlwela ku fika exikolweni, ku ka va nga ambali yunifomo hindlela leyi amukelekaka na timhaka ta vuphukuphuku. Mudyondzisi Kanama u tivisa vadyondzi hi ta riendzodyondzo ro ya eJoni eOrlando West endlwini ya sirha Nkulukumba Mandela. Vadyondzi va tikomba va tsakela ngopfu timhaka ta riendzodyondzo ku tlula timhaka ta ku tshinyiwa hi nhloko ya xikolo.

2. Marito lama tirhisiweke

Xikhongelweni	I ndhawu exikolweni laha ku hlengeletaniwaka kona ku endla xikhongelo na ku nyika switiviso swa nkoka eka vadyondzi.
Vuphukuphuku	I timhaka ta vugangu.
Lapeteriwa	Ku rhungarhungiwa ka xiambalo hi malapi kumbe tinjara/tiharhani to hambanahambana ku siva laha ku nga handzuka kumbe ku boxeka.
Dangara	I muxaka wa yunifomo/rhoko ya xikolo leyi a yi ambariwa hi vanhwanyana. Yona yi tala ku ambariwa na hembe.

3. Swivutiso

1. Kombisa mbangu laha timhaka ti humelelaka kona eka xivono lexi. (3)
2. Hlamusela timhaka tinharhu leti Manana Rambuda a kombisaka leswaku a ti n'wi tsakisi hi matikhomelo ya vadyondzi va le Dyondzekani. (3)
3. U nga vula yini hindlela leyi nhloko ya xikolo a vitanisaka xiswona mudyondzisi Kanama emahlweni ka vadyondzi? (2)
4. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi vuriwaka hi nhloko ya xikolo loko swi ta eka mhaka ya ku ambala yunifomo. (2)
5. Pimanisa matitwelo ya vadyondzi ehenhla ka leswi vuriweke hi nhloko ya xikolo na leswi vuriweke hi mudyondzisi Kanama. (2)

4. Tinhlamulo

1. Hi le xikolweni xa Dyondzekani√ elokixini ra Baralonga√ namixo exikhongelweni.√ (3)
2. Ku ka vadyondzi va nga ambali yunifomo hindlela leyi faneleke,√ ku ka va nga fiki hi nkarhi exikolweni√ na timhaka ta vuphukuphuku.√ (3)

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

3. Nyika vonela ra wena, xik. Swi nga va swi endla hi ku va nhloko ya xikolo na mudyondzisi Kanama va tolovelanile ngopfu kumbe nhloko ya xikolo a ri lonkulu eka mudyondzisi Kanama.√√ (2)

4 U vula leswaku yunifomo yi tumbeta vusiwana, leswi swi endla leswaku vadyondzi hinkwavo va fana ku nga vi na loyi a tikombaka vusweti.√√ (2)

5 Vadyondzi va tsan'wa switsundzuxo swa nhloko ya xikolo. Leswi swi vonaka hi ku gungula no hleka loko a vulavula, va nyanyuriwa hi leswi vuriwaka hi mudyondzisi Kanama, Leswi swi vonaka hi ku ba makhwela na ku phokotela.√√ (2)

Xivono xa 2

1. Nkomiso wa xivono

Ka ha ri exikolweni xa Dyondzekani etlilasini ya Giredi ya 10a namixo. Etlilasini a ku na mudyondzisi, vadyondzi va ba huwa swinene. Ntsako na Fumani na vona va le ku buleni laha Ntsako a lavaka ku tiva leswaku Xiluva u ri yini. Fumani u kombisa leswaku Xiluva wa n'wi landzula. Fumani u vula leswaku Xiluva u tshamela ku n'wi byela hi Jimmy, a tlhela a tiyisisa hi ku titshemba leswaku Xiluva u ta kala a n'wi pfumela. Fumani u tlhela a ya laha ku nga tshama Xiluva na Dikeledi. Dikeledi u vutisa Fumani leswaku u lava yini. Xiluva u vutisa Fumani leswaku a n'wi byela kangani leswaku a nga n'wi rhandzi. Xiluva na Dikeledi va hlongola Fumani edesikini ra vona. Dikeledi u vula Fumani savheji na ku dzaha mbangi. Fumani u kavanyetiwa hi Nhloko ya Xikolo a ha byela Dikeledi leswaku u delerisiwa hi ku va a nga si tshama a biwa. Nhloko ya xikolo Matodzi Rambuda u nghena etlilasini a vutisa leswaku i pheriyodo ya yini naswona va tsandziwa hi yini ku humesa tibuku ta Xinghezi va hlaya. U bela mudyondzisi Daniel Kanama riqingho a n'wi byela leswaku a hatlisa hikuva ku na huwa etlilasini hambiloko Kanama a vula leswaku u hetisa ntirho wun'wana ehofisini ya vadyondzisi.

2. Marito lama tirhisiweke

Ku landzula	Ku ala.
Ku ba huwa yo hahlula na lwangu	I ku vulavulela ehenhla swinene.
Ka hogo	Engomeni.
Xiphukuphuku	Munhu wo ka a nga tlharihangi.
Hlambanya	Ku fungha/ ku teka xiboho xo endla swo karhi.
Savheji	Munhu wa mahanyelo yo biha.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

3. Swivutiso

1. I yini lexi a xi endla leswaku vadyondzi va ba huwa etlilasini? (2)
2. Hikwalaho ka yini Dikeledi a vula marito lama landzelaka: 'Xana swi tsandza hi yini ku landzelela minkondzo ya vatswari va wena va nga vafundhisi?' (2)
3. Kombisa ntiyiso wa marito ya Xiluva loko a ku: 'Mati a ya hlantswi swa wona, Ngwenya yi tshama na magegetsu ematini.' (2)

4. Tinhlamulo

1. Hileswi a ku nga ri mudyondzisi etlilasini.√√ (2)
2. Hileswi mahanyelo ya Fumani a ya nga amukeleki.√√ (2)
3. U kombisa leswaku hambileswi vatswari va Fumani va nga vafundhisi a va swi koti ku n'wi cinca mahanyelo ya yena yo biha.√√ (2)

Xivono xa 3

1. Nkomiso wa xivono

Hi le xikolweni xa le henhla xa Dyondzekani exihambukelweni xa vafana, namixo hi xinkadyana xo wisa. Jimmy na Vonani va pfuxelana no vukarhana va bambetelana minhlana. Vonani u byela Jimmy leswaku a hi munhu wo rhandza timhaka ta vanhu hikuva na yena u na ta yena. U vula leswaku u twa a vaviseka emoyeni naswona u endla wonge ku na xihundla lexi a xi tivaka lexi nga kona exikarhi ka Fumani na Xiluva. Leswi swi vonaka hi loko a ku: 'Tshika ku tshemba Xiluva ku tlula mpimo u ta ku tekela Mbangini… tekela Mbangini magoza ya vukarhi.' Loko Jimmy a vula leswaku u lava vumbhoni, Vonani u vutisa Jimmy leswaku Xiluva u lo n'wi dyisa murhi wo n'wi phuvisa xana? U ya emahlweni a vula leswaku Jimmy a nga byeli Xiluva leswaku u twile hi yena timhaka ta Fumani.

2. Swivutiso

1. Hikokwalaho ka yini Vonani a vula leswaku: 'A ndzo va munhu wo rhandza timhaka... ku na leswi ndzi lavaka ku ku hlevela swona…'? (2)
2. I yini lexi a xi endla leswaku Vonani a nga swi lavi leswaku Xiluva a swi tiva leswaku hi yena a nga byela Jimmy timhaka ta Mbangini? (2)
3. Xana vito ra Fumani ro duvulela ri sukela kwihi? (2)

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

3. Tinhlamulo

1. A a endla wonge u kombisa malwandla hi ku n'wi hlevela timhaka leti.√√ (2)
2. A a nga lavi ku humela erivaleni ku endlela leswaku a ta tlhela a kuma timhaka tin'wana leti a ti humelela exikarhi ka Fumani na Xiluva.√√ (2)
3. U thyiwile rona hi ku va a dzaha mbangi.√√ (2)

Xivono xa 4

1. Nkomiso wa xivono

I nkarhi wo wisa exikolweni xa le henhla xa Dyondzekani, endzhaku ka tlilasi ya Giredi ya 9C, nkarhi i khume ra timinete ku bile awara ya khumen'we namixo. Fumani u vulavula na Ntsako va tshamile endzhutini wa tlilasi. Fumani u vula leswaku Dikeledi u ri i savheji. Ku humelela Jimmy loyi a vitanaka Fumani hi vito ra Mbangini. Fumani a nga swi tsakeli, u vula leswaku Jimmy u na vuntswaka. Jimmy u vula leswaku wa swi tiva leswaku Fumani u salasala Xiluva hi le ndzhaku, u ya emahlweni a vula leswaku Xiluva i ntombhi ya yena naswona va rhandzana. Fumani wa kaneta leswaku u salasala Xiluva endzhaku, na Ntsako u seketela leswi vuriwaka hi Fumani. Jimmy u hlundzukisiwa hi ku nghenelela ka Ntsako. Fumani u sola leswaku ku nga va ku ri Dikeledi a nga byela Jimmy mahungu. U vula leswaku Dikeledi u hundzeleta hi ku chava vafana. Loko Jimmy a ri eku fambeni u hlangana na Vonani kutani a n'wi tivisa leswaku u n'wi kumile Mbangini na ku kombisa leswaku a nga pfumeli leswaku u salasala Xiluva endzhaku. Vonani u tshembisa leswaku u ta tshama a langutile na ku yingisela leswi endliwaka hi Fumani na Xiluva.

2. Marito lama tirhisiweke

Vuntswaka	Vulavulelo kumbe endlelo ro pfuxa dzolonga.
Hundzeletekile	Ku endla swilo ku hundza mpimo.

3. Swivutiso

1. Hlawula nhlamulo yin'we eka leti nga laha hansi: Jimmy u hlanganile na FumaAni…

A etlilasini ya Giredi ya 10C.

B ephasejini ya Giredi ya 11C.

C endzhaku ka tlilasi ya Giredi ya 9C.

D etlilasini ya Giredi ya 10A. (1)

2. Hi ku vona ka wena i yini lexi a xi endla leswaku Fumani a nga pfumeli leswaku u salasala Xiluva endzhaku loko Jimmy a n'wi vutisa? (1)
3. Boxa xitshembiso lexi Vonani a xi endleke eka Jimmy. (2)

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

4. Tinhlamulo

1. Endzhaku ka tlilasi ya Giredi ya 9C./C.√ (1)
2. Hileswi a swi tiva leswaku Xiluva na Jimmy va rhandzana, naswona Fumani a a nga lavi ku holova na Jimmy.√ (1)
3. U tshembisile leswaku u ta tshama a yingiserile leswi humelelaka exikarhi ka Fumani na Xiluva.√ (1)

Xivono xa 5

1. Nkomiso wa xivono

Hi le Dyondzekani nanhlikanhi, nkarhi wo hlaya a wu si sungula. Jimmy u fika laha Dikeledi a a yimile kona ekusuhi na swihambukelo swa vanhwanyana. Xiluva u huma exihambukelweni a pfuxela Jimmy a ri karhi a n'wayitela. Jimmy u angula hi ku ntlokola. Xiluva u hlamarisiwa hi maangulelo lawa, Jimmy yena u yisa emahlweni a vutisa hi timhaka ta Fumani na ku vutisa leswaku Fumani u lava yini eka Xiluva. Xiluva u vula leswaku Fumani wa n'wi gangisa naswona a nga tlheli na loko a nwi byela leswaku a nga n'wi rhandzi. Jimmy u vutisa leswaku u sungurile rini naswona hikokwalaho ka yini a nga n'wi byeli. Jimmy u vula leswaku Xiluva wa n'wi phuntisa. Xiluva wa rila a vula leswaku u rhandza Jimmy na vusiwana bya yena. Jimmy u vutisa Xiluva leswaku wa n'wi rhandza na leswaku a n'wi endla yini loko o engeta nakambe. Xiluva u vula leswaku loko o engeta nakambe a n'wi ba. Xiluva u kongoma etlilasini laha a hlanganaka na Fumani na Ntsako. U byela Fumani leswaku a nga ha pfuki a n'wi hlamurile na siku na rin'we, u vula marito lawa a ri karhi a ntlokola no hundza.

Ntsako u kombisa leswaku u vona onge Jimmy na Xiluva a va holova. Loko Xiluva a fika etlilasini u rungulela Dikeledi leswi nga humelela na leswaku u byerile Fumani leswaku a nga ha pfuki a n'wi hlamurile. Dikeledi u pfumelelana na yena hi ku vula leswaku Xiluva u n'wi layile Fumani ku va a n'wi byerile leswaku a nga ha n'wi hlamuli.

3. **Marito lama tirhisiweke**

Xiphuva	Munhu wo ka a nga tlharihangi.
Ku khanisa timhunti	Ku rila.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

3. Swivutiso

1. Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi: Matirhiselo ya rito 'dyi' loko Xiluva a rungulela Dikeledi leswi swi nga humelela loko a ku: 'Ndzi **dyi** kumile **dyi** yimile … ndzi **dyi** byela leswaku **dyi** ...' ya kombisa ku … (1)
   A kurisa.
   B venga.
   C ndhundhuzela.
   D rhandza.
2. Boxa swilo swimbirhi leswi Xiluva a tshembiseke Jimmy swona eka n'wangulano wa vona. (2)
3. Hi ku vona ka wena, swa olova eka Xiluva ku papalata timhaka ta ku gangisiwa hi Fumani? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

4. Tinhlamulo

1. venga. / B.√ (1)
2. Leswaku a nge pfuki a n'wi tshikile va ta hambanisiwa hi rifu√ na leswaku a nge pfuki a rhandzanile na Fumani.√ (2)
3. Nyika vonelo ra wena. Xik: A swi olovi hikuva Xiluva a a dyondza na yena etlilasini naswona a ngo n'wi rhamba leswaku a n'wi gangisa.√√ (2)

Xivono xa 6

1. Nkomiso wa xivono

Hi le lokixini ra Baralonga endlwini ya 2030. Gezani Munene na nsati Talenta Munene va bula hi timhaka ta mpfuxelelo wa le Rustenburg laha Gezani a kombisaka leswaku i nga ku a nga hatlisisa masiku leswaku a ta ya susa madimoni evanhwini. Va kavanyetiwa hi Fumani loyi a gongondzaka enyangweni. Va n'wi pfulela no n'wi amukela, Fumani u kombisa ku karhala na leswaku a ku tirhiwa swinene exikolweni. Fumani u vitana vatswari va yena lava kombisaka leswaku va swi tiva leswaku loko a va vitana hindlela yoleyo u va a lava mali. Fumani u kombela mali ya riendzodyondzo ro ya eJoni. U vula leswaku u tsakela ku ya hambileswi mana wa yena a vulaka leswaku wa yi tiva yindlu ya khale ka Puresidente Nelson Mandela. Fumani u vula leswaku riendzodyondzo ri ta va hi siku ra 30 Ndzati, mali yo hakela i ntlhanu wa madzana ya tirhandi na leswaku swakudya va tixavela. U nyikiwa mali leswaku a ta hakela hi Musumbhunuku. Mana wa yena u vula leswaku Fumani wa yi lava mali kambe ku tsemeta byanyi a nga swi lavi. Talenta u tivisa Fumani leswaku hi siku ra 19 Mawuwana va ta ya empfuxelelweni eRustenburg naswona va tsakela ku famba na yena. Fumani u vula leswaku a nge swi koti ku famba na vona hikuva u lava ku sala a hlaya tibuku leswaku a ta pasa Giredi ya 10.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

2. Marito lama tirhisiweke

Ku gwedla masiku	Ku endla leswaku masiku ya famba hi ku hatlisa
Haxawa	Lembe leri taka

3. Swivutiso

1. Boxa mbangu laha timhaka ti humelelaka kona eka xivono lexi. (2)
2. Vatswari va Fumani a va ya endla yini eRustenburg? (2)
3. Xana mana wa Fumani i mani? (1)
4. Nyika vonelo ra wena ehenhla ka mhaka ya ku va Gezani a humesile mali hi xijumba loko a nyika Fumani mali ya riendzodyondzo. (2)

4. Tinhlamulo

1. Hi le lokixini ra Baralonga√ endlwini ya nomboro ya 2030.√ (2)
2. A va ya empfuxelelweni wa kereke.√ (1)
3. I Talenta.√ (1)
4. Nyika vonelo ra wena. Xik.: Ndzi nga vula leswaku a hi maendlelo ya kahle hikuva Fumani a nga ehleketa leswaku Gezani u na mali yo tala leswi nga endlaka leswaku a tshamela ku lava mali nkarhi hikwawo.√√ (2)

XIYENGE XA 2

Xivono xa 1

1. Nkomiso wa xivono

Timhaka ti humelela exikolweni xa le henhla xa Dyondzekani, etlilasini ya Giredi ya 10A hi Musumbhunuku wa 8 Mawuwani namixo, nkarhi i khume ra timenete ku nga si ba awara ya nhungu. Eka tlilasi ya 10A hi laha ku kumekaka kona Fumani, Ntsako, Vonani, Xiluva na Dikeledi. Ntsako na Vonani va karhi ku burisana hi ta riendzodyondzo ro ya eJoni eOrlando West ku ya vona yindlu ya mupresidente wo sungula wa xidemokirasi Nelson Mandela. Kasi hi tlhelo Xiluva na munghana wa yena va burisana hi rona riendzodyondzo leri na ku tlhela va bula hi xiphiqo xa ku holova ka Xiluva na Jimmy hikokwalaho ka Fumani loyi a n'wi gangisaka. Dikeledi u tsundzuxa Xiluva leswaku a hambana na timhaka ta vugangu tanihi yena a nga endliki swa ku rhandzana na vafana.

Daniel Kanama mudyondzisi wa Xinghezi u va byela hi xinhwanyetana lexi nga susa khwiri hi murhi wa xintu/xintima. U va vutisa loko ku ri mhaka ya kahle ku susa khwiri. Xiluva u vona yi ri mhaka ya kahle tanihiloko munhu a nga tikumaka a pfinyiwile hi munhu wo dzaha mbangi, kutani vadyondzi va hleka va langutile Fumani loyi a tivekaka hi ku dzaha mbangi.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

2. Marito lama ya tirhisiweke

I swinene swa wena	Swilo swi ku fambela kahle.
Vuyimani	Ku biha ka wansati emirini
Ganyile	Fumile/ ku va na mali yo tala.
Vuhedeni	I maendlelo yo ka munhu a nga tivi Xikwembu. (Xiyaxiya: Rito leri i ndzhukano.)

3. Swivutiso

1. Xana Ntsako na Vonani a va tivelana kwihi? (1)
2. Riendzodyondzo leri ku vulavuriwaka hi rona a ku hakeriwa mali muni?
   Hlawula nhlamulo yin'we leyi nga yona ekab leti nga hansi. (1)
   A. R200.00
   B. R300.00
   C. R400.00
   D. R500.00
3. Hikokwalaho ka yini Vonani a vutisile Fumani leswaku va tele lava nga hakela? (2)
4. Hi ku vona ka wena, xiboho xa Dikeledi xo ka a nga yi eka riendzodyondzo leri kunguhatiweke hi xikolo i xinene ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
5. Loko xinhwanyetana lexi vuriweke hi mudyondzisi Kanama a xi ri munghana wa wena a wu ta xi tsundzuxa yini hi xiyimo xo va xi tikile? (2)

4. Tinhlamulo

1. Exikolweni. √ (1)
2. R500.00./D.√ (1)
3. Ku kambela loko a ta xi kuma xivandla xo hakela.√√ (2)
4. Nyika vonelo ra wena Xik.: I xinene hikuva a ku na swintshwa a nga ta swi dyondza tanihiloko a ku tiva./ A hi xinene hikuva a nga fambangi hi riendzodyondzo ra xikolo kutani loko a ya u ta dyondza swin'wana swintshwa.√√ (2)
5. Nyika vonelo ra wena Xik.: A ndzi ta xi tsundzuxa leswaku xi amukela xiyimo lexi hambileswi a xi nga xi langutelangi, xi ta hundza.√√ (2)

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

Xivono xa 2

1. Nkomiso wa xivono

Timhaka ti humelela hi xinkadyana xo wisa etlilasini ya 10A Xiluva na Dikeledi va le ku dyeni ka magwinya no bula hi leswi nga humelela hi nkarhi wa dyondzo ya Xinghezi.

Dikeledi na Xiluva va yisa emahlweni mhaka ya ku hlekiwa ka Fumani etlilasini. Dikeledi u tsundzuxa Xiluva leswaku a vulavurisana na Jimmy hi xihoxo xo va a nga n'wi byelangi ku va a gangisiwile hi Fumani. Fumani u ya etafuleni ra Xiluva na Dikeledi ku ya tengisa Xiluva leswaku hikwalaho ka yini a n'wi hlekisa hi vadyondzikulobye. Fumani u heta hi ku byela Xiluva leswaku wa delela a nga ha pfuki a n'wi hlekisa hi vanhu hikuva u ta n'wi handzulela khwiri hi mukwana.

Dikeledi u byela Xiluva leswaku a nga swi tekeli ehansi leswi vuriwaka hi Fumani, u fanele ku fikisa mhaka leyi eka nhloko ya xikolo. Xiluva u fika eka nhloko ya xikolo a mangalela Fumani mhaka ya ku n'wi chavisa hi ku lava ku n'wi dlaya hi mukwana. Nhloko ya xikolo u vitana mudyondzisi Kanama leswaku a ta twa mhaka leyi nga tisiwa hi Xiluva. Nhloko ya xikolo u rhuma Kanama ku ya vitana Fumani ku ta twisisa mhaka leyi.

2. Marito lawa ya tirhisiweke

Gega	Ku ceceleta ntiyiso wa mhaka/ ku papalata ku kongoma mhaka.
Venga	Ku ka u nga tsakeli munhu un'wana.
Tlhava hi Mpama	Ku ba hi mpama/xandla xa matimba/ku makala hi mpama wa matimba.
Xinyata	Ku tiyisela/ku tiboha ku endla mhaka yo tika.
Rharhambula	Ku tlhava munhu hi mukwana/ku hala munhu hi min'wala hi xikongomelo xo n'wi twisa ku vava.

3. Swivutiso

1. Xana Dikeledi i munghana wa njhani? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
2. Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti leti nga laha hansi: Kanama a ri mudyondzisi wa… (1)
   A. Xibunu
   B. Xinghezi
   C. Xitsonga
   D. Xivhenda
3. Hikwalaho ka yini Xiluva a gegile Fumani etlilasini? (2)
4. Hi ku vona ka wena ku va Xiluva a nga n'wi byelangi Jimmy leswaku Fumani wa n'wi gangisa u endlile kahle? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

5. Xana u pfumelelana na mhaka ya ku va Dikeledi a kucetela Xiluva ku ya mangalela Fumani? Seketela nhlamulo ya wena . (2)

4. Tinhlamulo

1. I munghana wa kahle wo tsundzuxa no navelela munghana wa yena leswinene.√√ (2)
2. Xinghezi./ B.√ (1)
3. A a lava ku n'wi poyila no n'wi hundzula xihlekiso.√√
4. Nyika vonelo ra wena. Xik: U endlile kahle hikuva a swi ta n'wi twisa ku vava na ku va lwisa.√√ (2)

KUMBE

A nga endlangi kahle hikuva a a ta sola no ka a nga tshembi Xiluva eka timhaka ta vona ta rirhandzu.√√ (2)

5. Nyika vonelo ra wena. Xik.: A ndzi pfumelelana na yona hikuva Xiluva u fanele ku va na vutihlamuleri ehenhla ka vutomi bya yena.√√ (2)

KUMBE

Ndzi pfumelelana na yona.Dikeledi u kombisa ku khumbheka na ku va munghana wa ntiyiso.√√ (2)

Xivono xa 3

1. Nkomiso wa xivono

Timhaka ta xivono lexi tihumelela etlilasini ya Giredi ya 10A hi nkarhi wa Xitsonga. Mudyondzisi a nga tangi etlilasini kutani vadyondzi va ba huwa. Fumani u bula na Ntsako u vula na leswaku u dzahile mbangi ngopfu. Ntsako wa swi vona leswaku hakunene Fumani u dzahile ngopfu hikuva na mahlo ya tshwukile. Mudyondzisi Kanama u yimisa Fumani a n'wi secha kutani u kuma fole exikhwameni na mukwana enkwameni wa tibuku.

Kanama na Fumani va ya ehofisini ya nhloko ya xikolo Matodzi Rambuda ku ya konanisa Fumani na Xiluva hi mhaka ya ku holova ka vona. Nhloko ya xikolo u heta hi ku foyinela vatswari va Fumani na Xiluva a va tivisa leswaku va ta exikolweni nanhlikani.

2. Marito lawa ya tirhisiweke

Fole ra rihlaza	I mbangi.
Dludlekile	Mahlo ya tshwukile.
Vuphukuphuku	Timhaka ta vugangu.

3. Swivutiso

1. Hlamusela hilaha Kanama a kumeke fole na mukwana hakona eka Fumani. (2)
2. Fumani i khombo eka vadyondzikulobye. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi. (2)
3. U vona Matodzi Rambuda a tekile xiboho xa kahle loko a vitanile vatswari eka mhaka leyi? (2)

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

4. Tinhlamulo:

1. U secha Fumani etlilasini kutani a kuma fole eburukwini.√ U tlhela a kuma mukwana enkwameni wa tibuku lowu na wona a wu secheke.√ (2)
2. I ntiyiso, a nga va na nkucetelo wa swidzidziharisi eka vadyondzi van'wana na ku va dyondzisa leswaku loko va ri na swiphiqo va nga swi tshunxa hi ku ta na switlhavana exikolweni.√√ (2)
3. Nyika vonelo ra wena. Xik: I mhaka ya kahle hikuva vatswari va fanele ku tiva mahanyelo ya vana va vona loko va ri exikolweni.√√ (2)

Xivono xa 4

1. Nkomiso wa xivono

Timhaka ta xivono lexi ti sungula etlilasini ya Giredi ya 10A nimixo hi nkarhi wa khume. Xiluva u hlamusela Dikeledi leswi nga humelela ehofisini ya nhloko ya xikolo. U byela Dikeledi leswaku Fumani a nga hembi leswaku u ta n'wi tlhava hikuva u kumeka a ri na mukwana eka nkwama wa yena wa tibuku. Hi tlhelo na Fumani u hlamusela Ntsako hi xiboho xa nhloko ya xikolo xo vitana vatswari va yena na Xiluva leswaku ku ta tengiwa mhaka ya vona.Vonani u ya eka tlilasi ya Giredi ya 10C laha Jimmy a dyondzelaka kona. U fika a n'wi byela leswaku Fumani u longile mukwana ku ta n'wi tlhava hi wona naswona u fanela ku tivonela eka Fumani hikuva a nga n'wi juma a n'wi tlhava a fa. Vonani u heta hi ku vula leswaku u ta yingisela timhaka leti ku ya emahlweni leswaku a nga kumeki a vavisiwa kumbe ku nghena ekhombyeni.

2. Marito lawa ya tirhisiweke

Tenga	Ku vulavurisana hi mhaka hi xikongomelo xo kuma xitshunxo.
Xikungu	Ku kunguhata/pulana ku endla swo karhi.
Xihundla	Mhaka leyi nga lavekiki leswaku yi tiveka, yi fanele ku tumbetiwa.

3. Swivutiso

1. Xana Vonani a ya endla yini eka Giredi ya 10C? (2)
2. Xana Fumani a lava ku endla yini hi mukwana lowu a tile na wona? (1)
3. I mhaka ya kahle ku va Fumani a tibuma hi ku va na mbilu yo biha? (2)
4. Pimanisa vumunhu bya Ntsako na Vonani. (2)
5. Ku va Vonani a byela Jimmy hi xikungu xa Fumani xo lava ku n'wi tlhava u vona ku ri mhaka ya kahle ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

4. Tinhlamulo

1. Ku ya byela Jimmy hi ta ku va Fumani a lava ku n'wi tlhava hi mukwana.√√ (2)
2. Ku tlhava Jimmy hi wona.√ (1)
3. A hi mhaka ya kahle hikuva u ta nghena emiringweni na le khotsweni siku rin'wana hikuva a vavisile munhu hi mukwana. √√ (2)
4. Ntsako a nga ri munhu wo lwisa kasi Vonani u rhandza ku lwisa hi ku paluxa timhaka ta van'wana.√√ (2)
5. I mhaka ya kahle yi ta endla leswaku Jimmy a tivonela eka Fumani tanihiloko a kunguhata ku n'wi tlhava a fa hi mukwana.√√ (2)

Xivono xa 5

1. Nkomiso wa xivono

Timhaka ti humelela exikolweni xa Dyondzekani nanhlikani hi awara ya khumembirhi ehofisini ya nhloko ya xikolo. Vatswari va Fumani na Xiluva va le ku vulavuleni na nhloko ya xikolo. Nhloko ya xikolo u va byela xikongomelo xo va va hlangana hikokwalaho ka milandzu ya vana va vona.

Nhloko ya xikolo u kombela mudyondzisi Kanama hi ku tirhisa riqingho leswaku a ta na Xiluva na Fumani hikuva vatswari va fikile. Nhloko ya xikolo u andlala mhaka ya ku hlangana ka vona. Xiluva u hlamusela hinkwaswo hilaha swi nga humelela hakona. Fumani u chava ku hlamusela leswi humeleleke emahlweni ka vatswari va yena hi ku khomiwa hi tingana. Gezani Munene tata wa Fumana na mana wa yena Talenta Munene va konanisa Fumani ku humesela ntiyiso ehandle. Nhloko ya xikolo u gimeta hi ku vula leswaku Fumani wa n'wi hlongola exikolweni. Vatswari va Fumani na Xiluva va kombela leswaku nhloko ya xikolo a nga hlongoli Fumani exikolweni. Nhloko ya xikolo u vutisa Xiluva loko yena a n'wi rivalela. Xiluva u amukela ku rivalela Fumani. Gezani Munene u khensa Manana Hon'wana na Xiluva ku va va rivalela Fumani eka nandzu wa yena. Xiluva na Fumani va qhavulana ku ri xikombiso xo rivalelana kutani va tlhelela etlilasini va karhi va bula hi ta ku rivalelana ka vona.

1. Marito lawa ya tirhisiweke

Xupula	Ku rihisa/ku nyika munhu xigwevo xo vevuka.
Xigevenga	Munhu loyi a dlayaka munhukulobye/ munhu loyi a twisaka un'wana ku vava hi xikongomelo xo lava ku n'wi dlaya.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

2. Swivutiso

1. Xana nhloko ya xikolo Manana Matodzi Rambuda i munhu wa njhani ku ya hi mbangu lowu? (2)
2. Xana vatswari va Fumani na Xiluva a va lava yini exikolweni? (2)
3. Hlamusela loko ku ri ntiyiso loko Fumani a ku a lava ku chavisa Xiluva hi mukwana? (2)
4. Xana u dyondza yini hi vumunhu bya Xiluva eka mbangu lowu? (2)
5. A wu ta n'wi tsundzuxa yini Fumani endzhaku ka loko Xiluva a n'wi rivalerile ke? (2)

3. Tinhlamulo

1. I munhu wo byarha vutihlamuleri.√√/ Munhu wo tiva ntirho wa yena√√ (2)
2. Ku ta tenga timhaka ta ku holova ka Fumani na Xiluva.√√ (2)
3. I ntiyiso hikuva Fumani a lava ku tlhava Jimmy hi wona.√√/ A hi ntiyiso hikuva munhu wo pyopyiwa hi swidzidziharisi a nga endla xin'wana na xin'wana.√√ (2)
4. I munhu wo pfumala xikhomela. √√/ I munhu wo kota ku rivalela.√√ (2)
5. Leswaku a nga ha pfuki a ta na mukwana exikolweni naswona u fanele ku hambana na ku dzaha mbangi./ A dyondza leswaku swiphiqo a swi ololoxiwi hi nyimpi.√√ (2)

Xivono xa 6

1. Nkomiso wa xivono

Timhaka ti humelela endlwini ya Mufundhisi Gezani Munene eBaralonga eka yindlu ya nomboro ya 2030 nandzhenga ku nga si ba awara ya ntlhanu. Vatswari va Fumani va vilerisiwa hi ku va a nga se vuya exikolweni hi nkarhi lowu.

Loko Fumani a fika tata wa yena u n'wi vutisa hi timhaka leti a nga ti endla exikolweni to gangisa Xiluva na ku dzaha mbangi. Fumani u tshembisa tata wa yena leswaku u tiyimisela ku cinca a hanya kahle na vanhu van'wana. Fumani u tlhela a kombela ku rivaleriwa eka vatswari va yena. Mufundhisi Munene na nsati va heta va khongelela Fumani leswaku a suka mimoya yo biha leyi n'wi endlisaka swo huma endleleni.

2. Marito lawa ya tirhisiweke

Mihupani	Ku phungela, mixalaphunga.
Ku hlongola mimoya	Ku susa mimoya yo biha eka munhu/ ku susa swilo leswi ku ehleketeleriwaka leswaku swi endlisa munhu swilo swo biha hi xikhongelo.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

3. Swivutiso

1. Xana Talenta Munene a ri munhu wa njhani? (1)
2. Xana yindlu ya ka Munene yi kumeka endhawini yihi? (1)
3. Xana wa swi tshemba leswaku Fumani a ri tshikile fole? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
4. Pimanisa vutomi bya Gezani Munene na bya Talenta Munene. (2)
5. U vona swi ri kahle ku va vatswari va Fumani va n'wi endlerile xikhongelo? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

4. Tinhlamulo

1. I munhu wo hatla ku hela mbilu.√ (1)
2. Elokixini ra Baralonga.√ (1)
3. A ndzi tshembi hikuva i munhu wo pfumala ntiyiso.√√ (2)
4. Talenta i munhu wo yimelela n'wana kasi Gezani i munhu wo lava ntiyiso.√√ (2)
5. I mhaka ya kahle hikuva va tshemba leswaku u ta pfuneka a cinca eka leswi a nga swona.√√ (2)

KUMBE

A hi mhaka ya kahle hikuva Fumani u fanele ku yingisa loko a tshinyiwa, a cinca mahanyelo hi ku rhandza ka yena. √√ (2)

Xivono xa 7

1. Nkomiso wa xivono

Timhaka ti humelela emutini wa kokwana wa Jimmy eBaralonga eka yindlu ya nomboro ya 1616, nkarhi i khume ra timinete ku bile awara ya nkombo namadyambu. Jimmy u kombisa leswaku i malembe mambirhi a karhi a rhandzana na Xiluva kambe u sungula ku vilela ku va Xiluva a gangisiwa hi Fumani (Mbangini) a nga n'wi byeli nchumu hi swona. Xiluva u ya eka va Jimmy ku ya n'wi hlamusela timhaka hinkwato leti nga humelela exikolweni. Jimmy u byela Xiluva leswaku u titwile timhaka leti kambe a nga rhandzangi ku boxa loyi a nga n'wi byela tona. Jimmy na Xiluva va phahlelana mariyeta eka hinkwaswo leswi humeleleke kutani va tswontswana va hambana.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

2. Marito lawa ya tirhisiweke

Phuvisa	Ku endla munhu un'wana wonge a nga tlharihangi/ riphutiso.
Mavondzo	Matikhomelo yo ka u nga rhandzi leswaku van'wana va humelela.
Ku phahlelana mariyeta	Ku rivalelana.

3. Swivutiso:

1. Xana i mani a gongondzelaka Jimmy? (1)
2. I mani a nga tshembisa ku hakelela Jimmy riendzodyondzo? (1)
3. Hi ku vona ka wena, Jimmy u endlile kahle loko a sola Xiluva ku va a rivalela Fumani. (2)
4. Xana hi yihi dyondzo leyi u yi kumaka eka Xiluva ku ya hi mbangu lowu? (2)
5. Loko Jimmy a ri munghana wa wena a wu ta n'wi lemukisa yini? (2)
6. Xana Xiluva u endla kahle ku rungulela Jimmy mahungu ya le tlilasini ya vona? Seketela nhlamulo ya wena (2)

4. Tinhlamulo:

1. I Xiluva.√ (1)
2. I kokwa wa Jimmy.√ (1)
3. A nga endli kahle hikuva munhu loko a dyohile a kombela ku rivaleriwa u fanele ku rivaleriwa.√√ (2)
4. Ndzi dyondza leswaku munhu wa rivaleriwa loko a dyohile.√√ (2)
5. A ndzi ta n'wi lemukisa hi ku onhaka loku nga vaka kona ka rirhandzu ra vona hikwalaho ko tshamela ku vulavula hi leswi nga humelela.√√ (2)
6. U endla kahle hikuva u lava leswaku Jimmy a n'wi tshemba eka rirhandzu ra vona.√√ (2)

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

XIYENGE XA 3

Xivono xa 1

1. Nkomiso wa xivono

Fumani na Ntsako va le ndleleni yo ya exikolweni. U byela Ntsako leswaku yena a nge pfuki a tshikile mbangi hikuva loko a yi dzahile u titwa kahle. U tlhela a byela Ntsako leswaku u lava ku ringeta ku dzaha *nyaope* hikuva u twile van'wana va vula leswaku yi kahle. U hembela vatswari va yena na nhloko ya xikolo leswaku yena a nge he pfuki a dzahile mbangi. Endzhaku ka loko mudyondzisi Kanama a nyikile Fumani na Ntsako lifiti, Fumani u hembela mudyondzisi Kanama leswaku yena u tshikile ku dzaha mbangi kambe mudyondzisi Kanama wa yi twa ku nuha ka yona. Vatswari va Ntsako va n'wi nyikile mali yo hakelela riendzodyondzo, leswi swi tsakisa Fumani hi ku tiva leswaku u ta va na munhu wo hungasa na yena. Fumani u byela Ntsako leswaku u lava ku dlaya Jimmy leswaku Xiluva a ta sala a n'wi rhandza, kambe Ntsako a nga yimi na yona mhaka leyi. Ntsako u tsundzuxa Fumani hi switandzhaku swa ku dlaya.

2. Marito lama tirhisiweke

Mpakuta	Ku koka musi wa fole u tlhela u wu humesa.
Fole ra rihlaza	Mbangi / I muxaka wun'wana wa fole lowu welaka eka swidzidziharisi.
Ku kwetsima	I ku lulama emahlweni ka Xikwembu.
Zolo	I mbangi leyi nga tsondzeriwa eka xiphephani xo karhi leswaku yi ta dzahiwa.
Munhunene	Munhu wo lulama na mahanyelo ya kahle.
Toya	Munhu wo chava na swilo swo ka swi nga nyawuli/ munhu loyi a nga na rhumbyana.

2. Swivutiso

1. Tsala switandzhaku swo dzaha mbangi. (1)
2. Fumani u hembela vatswari va yena na nhloko ya xikolo leswaku yena a nge pfuki a dzahile mbangi. U nga vula yini hi endlelo leri? (1)
3. Loko Fumani a ku ri munghana wa wena, a wu ta n'wi tsundzuxa yini loko u vona a tinghenisa hi matimba endzeni ka swidzidziharisi? (2)
4. U vona yi ri mhaka ya kahle ku va Fumani a lava ku dlaya Jimmy hi xikongomela xo lava ku sala a rhandziwa hi Xiluva? Nyika vonelo ra wena. (2)

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

3. Tinhlamulo

1. Matikhomelo yo ka ya nga amukeleki Xik: ku yiva./Ku pfinya.√ (1)
2. Ndzi nga vula leswaku Fumani a nga na ntiyiso/ a nga tshembekangi.√ (1)
3. Nyika vonelo ra wena. Xik.: A ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku mbangi yi ta n'wi onhela vumundzuku bya yena.√√ (2)
4. Nyika vonelo ra wena. Xik.: A hi mhaka ya kahle hikuva ku dlaya i vugevenga naswona u ta tshama ejele vutomi bya yena hinkwabyo./ A nga na ntiyiso wa leswaku Xiluva u ta n'wi rhandza.√√ (2)

Xivono xa 2

1. Nkomiso wa xivono

Hi le xikolweni xa Dyondzekani. Jimmy na munghana wa yena Vonani va le ndzhaku ka xihambukelo xa vafana, va bula hi timhaka ta Xiluva na Fumani. Vonani u byela Jimmy leswaku u lorhile Fumani a n'wi handzurile marhumbu hi mukwana a lova. Vonani u hlohlotela Jimmy leswaku a rhanga a dlaya Fumani. Jimmy a nga yimi na yona mhaka leyi hikuva wa chava ku dlaya munhu. Leswi swi hlundzukisa Vonani loyi a hetelelaka a famba a siya Jimmy a ri yexe. Xiluva na Dikeledi va fika laha Jimmy a nga tshama kona. Jimmy u byela Xiluva leswaku munhu un'wana u lorhile Fumani a n'wi dlayile hi mukwana na leswaku mukwana lowu Fumani a nga kumiwa na wona a a lava ku dlaya yena, ku nga ri Xiluva. Loko Xiluva a n'wi vutisa leswaku mhaka leyi u yi kuma kwihi, Jimmy a nga lavi ku vula. Leswi swi hlundzukisa Xiluva swinene hikuva minkarhi hinkwayo Jimmy a nga vuli leswaku timhaka u ti kuma kwihi. Dikeledi u nghena exikarhi ka vona ku ringeta ku ololoxa xiphiqo xa vona.

2. Marito lama tirhisiweke

Savheji	Munhu wa mahanyelo yo biha.
Pfindlusa	Thyakisa.
Nxungeto	Khombo.

3. Swivutiso

1. Tsala ndhawu na nkarhi laha timhaka ti humelelaka kona eka xivono lexi. (2)
2. Boxa vito ra munghana wa Xiluva. (1)
3. Vonani u byela Jimmy leswaku u fanele a dlaya Fumani, u vona Vonani a ri munghana wa kahle ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
4. Hlamusela mhaka leyi endlaka leswaku Xiluva na Jimmy va sungula ku holova. (2)

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

5. U vona yi ri mhaka ya kahle ku va Jimmy a nga byeli Xiluva leswaku i mani munhu loyi a fikisaka timhaka eka yena. Seketela nhlamullo ya wena. (2)

4. Tinhlamulo

1. Hi le xikolweni xa Dyondzekani endzhaku ka xihambukelo xa vafana√ nkarhi i ntlhanu wa timinete ku bile awara ya nkaye.√ (2)
2. Dikeledi.√ (1)
3. Nyika nhlamulo ya wena. Xik: A hi mhaka ya kahle hikuva ku dlaya i nandzu naswona munhu u ta khomiwa a ya pfaleriwa ekhotsweni.√√ (2)
4. Jimmy loko a twile timhaka ta Xiluva na Fumani, a nga vuli leswaku timhaka leti u ti kuma kwihi, leswi swi endla leswaku Xiluva a hlundzuka va sungula ku holova.√√ (2)
5. Nyika vonelo ra wena. Xik.: Ndzi vona yi ri mhaka ya kahle hikuva loko o n'wi byela swi nga endla leswaku Xiluva a venga Vonani. Ndzi vona yi nga ri mhaka ya kahle hikuva swi endla leswaku Xiluva a nga ha n'wi tshembi.√√ (2)

Xivono xa 3

1. Nkomiso wa xivono

Hi le lokixini ra Baralonga ekaya ka va Xiluva hi nkarhi wa ndzhenga. Fumani u fika a kuma Xiluva a tshamile a ri yexe. U khensa Xiluva ku va a n'wi rivalerile emahlweni ka nhloko ya xikolo na vatswari va vona endzhaku ka loko nhloko ya xikolo a lavile ku n'wi hlongola. Fumani u vona swi ri kahle ku n'wi khensa hi swo karhi. U humesa ntlhanu wa madzana ya tirhandi a nyika Xiluva tanihi ndlela yo komba ku khensa. Xiluva wa tsaka ku vona mali yo tala leyi a nyikiwaka yona. Leswi swi endla leswaku Xiluva a sungula ku vona Fumani tanihi jaha ra kahle. Loko va ha tshamile kwalaho ku twala ku gongondza erivantini. Loko Xiluva a pfula u kuma leswaku i Jimmy. U sungula ku holovela Jimmy ku va a tile a nga n'wi vitanangi. U hetelela a tlherisa Jimmy.

Loko Fumani a twa leswaku munhu loyi a gongondza i Jimmy u tela hi ku chava, kambe Xiluva u n'wi byela leswaku a tshunxeka a nga chavi nchumu. Xiluva u tshembisa Fumani leswaku xikombelo xa yena xi ta hlamuriwa ku nga ri khale. Leswi swi tisa ntsako embilwini ya Fumani na ku vona swi ri ekusuhi ku rhandzana na Xiluva. Loko Fumani a fambile Xiluva u sungula ku titwa a rhandza Fumani ku tlula Jimmy.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

2. Marito lama tirhisiweke

Muendzi	Munhu loyi a nga endzela/vhakacha emutini.

3. Swivutiso

1. Hi xihi xikongomelo xa ku va Fumani a yile eka va Xiluva? (2)
2. U vona ku ri endlelo ra kahle ra ku va Fumani a nyikile Xiluva ntlhanu wa madzana ya tirhandi? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
3. Endlelo ro va Xiluva a tlherisile Jimmy ri ku tisela miehleketo muni? (2)
4. Xiluva u byela Fumani leswaku munghana wa yena Dikeledi a nge n'wi byeli leswaku mali yo hakela u nyikiwile hi mani. Xana u nga vula yini hi vunghana bya yena na Dikeledi? (2)

4. Tinhlamulo

1. A yela ku ya n'wi khensa endzhaku ka ku va a n'wi rivalerile leswaku nhloko ya xikolo yi nga n'wi hlongoli.√√ (2)
2. Nyika vonelo ra wena. Xik.: Ndzi vona yi ri kahle hikuva i ndlela yin'wana yo komba ku amukela loko munhu a ku pfunile.√√ (2)
3. Nyika miehleketo ya wena. Xik: Swi ndzi tisela miehleketo ya leswaku Xiluva a ha tsakisiwa hi vukona bya Fumani.√√ (2)
4. Nyika vonelo ra wena. Xik: Ndzi nga vula leswaku Xiluva a hi munghana wa ntiyiso eka Dikeledi hikuva u na swihundla.√√ (2)

Xivono xa 4

1. Nkomiso wa xivono

Hi le kaya ka va Fumani namadyambu. Mufundhisi Munene na nsati Talenta Munene va le ku laveni ka mali yo ringana ntlhanu wa madzana ya tirhandi leyi Mufundhisi a yi vekile endzeni ka wadiropo tolo namadyambu, kambe mali a yi kumeki. Loko Fumani a vuya tatana wa yena u n'wi byela leswaku u lava mali ya yena kambe Fumani wa kaneta. Mufundhisi u hetelela a hlundzukile swinene ku kondza a lava ku n'wi ba kambe Talenta wa n'wi khoma. Fumani wa tihlundzikisa a tlhela a rila ku ringeta ku va komba leswaku a hi yena a nga yiva mali.

Talenta u ringeta ku vulavula na Fumani hindlela ya kahle leswaku loko ku ri yena a nga yiva a pfumele va nge n'wi dlayi, kambe Fumani a nga pfumeli leswaku hi yena a nga yiva mali.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

2. Marito lama tirhisiweke

Khamba	Munhu wo yiva.
Hanguluxela	Ku lavalava nchumu wo karhi hi ku va u pfulapfula tindhawu hinkwato.

3. Swivutiso

1. Boxa ntirho lowu tata wa Fumani a a tirha wona. (1)
2. Ku va Fumani a rila loko a vutisiwa mali leyi a yi lahlekile endlwini swi ku tisela miehleketo muni hi yena? (2)
3. U vona yi ri mhaka ya kahle ku va Fumani a yivile mali ya tata wakwe?Seketela nhlamulo ya wena. (2)
4. U nga vula yini hindlela leyi Talenta a vulavulaka na Fumani hayona hambiloko a vona leswaku u onhile? (2)

4. Tinhlamulo

1. I Mufundhisi.√ (1)
2. Yi ndzi tisela miehleketo ya leswaku Fumani i muxisi.√√ (2)
3. Nyika vonelo ra wena. Xik.: A hi mhaka ya kahle, ku yiva i vugevenga naswona Fumani a a twisa vatswari va yena ku vava.√√ (2)
4. Nyika vonelo ra wena: Xik.: Ndzi nga vula leswaku a nga kurisi n'wana hindlela ya kahle hikuva a nga tiyisi voko eku n'wi tshinyeni.√√ (2)

Xivono xa 5

1. Nkomiso wa xivono

Eka xivono lexi ku na Jimmy loyi a vulavulaka a ri yexe a tshamile ekamareni rakwe leswi swi vuriwa **mbulavulayexe** eka ntlangu. Jimmy u vilerisiwa hi leswi Xiluva a nga n'wi tlherisa eka siku leri a a n'wi endzerile. U heta a vona leswaku eka minkarhi yin'wana ku rhandzana a swi kahle hikuva swi nga ku tisela swiphiqo. U sungula ku ehleketa leswaku kumbe Xiluva o ka a nga ha n'wi rhandzi. Mhaka leyi yi sungula ku n'wi vilerisa swinene.

2. Swivutiso

1. Hlamusela xiphiqo lexi Jimmy a a ri na xona eka nkarhi lowu. (2)
2. Loko a ku ri wena munghana wa Jimmy, a wu ta n'wi pfuna hindlela yihi ku huma eka xiphiqo lexi? (2)

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

3. Tinhlamulo

1. Jimmy u sungula ku vilerisiwa hi mhaka ya ku va Xiluva a n'wi tlherisile eka siku leri a n'wi endzerile.√√ (2)
2. Nyika vonelo ra wena Xik.: A ndzi ta n'wi byela leswaku a tshika ku tinghenisa eka timhaka to rhandzana a langutisa ntirho wa yena wa xikolo.√√ (2)

XIYENGE XA 4

Xivono 1

1. Nkomiso wa xivono

Hi le xikolweni xa le henhla xa Dyondzekani etlisani ya ka Giredi ya 10A laha ku nghenaka kona Xiluva, Dikeledi, Fumani, Ntsako na Vonani. Xiluva u byela Dikeledi leswaku mana wa yena u n'wi nyikile mali yo hakela ku ya eka riendzodyondzo. Loko va ha bula tano, mudyondzisi Kanama u nghena etlilasini ya vona kutani Xiluva a hakela. U tlhela a n'wi byela leswaku yena a nga ha lavi ku twa nchumu hi Jimmy hikuva a nga ha n'wi tshembi. Dikeledi u ringeta hi matimba ku n'wi kombisa leswaku Jimmy i mufana wa kahle a nga n'wi heleli mbilu, a va tshame ehansi va vulavurisana. Kambe Xiluva u hetile na mbilu yakwe leswaku Jimmy u ta ya rhandzana na munhu loyi a tshamelaka ku n'wi byeletela timhaka. Hi tlhelo Fumani u byela Ntsako timhaka hinkwato leti nga humelela hi siku leri a endzele Xiluva eka vona. U tlhela a n'wi byela na leswaku mali leyi Xiluva a nga hakela hi yona u nyikiwile hi yena na leswaku yena na Xiluva va ta rhandzana ku nga ri khale. Mhaka leyi yi hlamarisa Ntsako swinene tanihileswi a tivaka Xiluva na Fumani va nga twanani.

2. Swivutiso

1. Hikokwalaho ka yini Xiluva a nga byeli Dikeledi ntiyiso wa leswaku mali leyi a nga hakela hi yona u nyikiwile hi Fumani? (2)
2. I yini lexi a xi endla leswaku Ntsako a nga tshembi loko Fumani a n'wi byela leswaku yena na Xiluva va le kusuhi no rhandzana? (2)
3. Hikokwalaho ka yini Dikeledi a nga swi tsakeli ku ya eka riendzodyondzo? (2)
4. Hi yihi mhaka leyi endlaka leswaku Xiluva a herisa vuxaka bya yena na Jimmy? (2)

3. Tinhlamulo

1. Xiluva a a swi tiva kahle leswaku Dikeledi u ta n'wi sola tanihileswi a a nga rhandzi Fumani hikwalaho ka hanyelo ra yena.√√ (2)
2. Hikuva ntsako u tiva Fumani na Xiluva ku ri valala lavakulu.√√ (2)

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

3. Hikuva u hlamusela leswaku yena u tshame a ya yi vona yindlu ya sirha nkulukumba Nelson Mandela na leswaku ku ya ku ta va ku ri ku tlanga hi mali ya vatswari va yena.√√ (2)
4. Hi leswi Fumani a n'wi nyikile mali yo ringana ntlhanu wa madzana leswi endlaka leswaku a vona Jimmy a nga ha ri munhu wa kahle.√√ (2)

Xivono xa 2

1. Nkomiso wa xivono

Hi le xikolweni xa le henhla xa Dyondzekani. Dikeledi u yimile enyangweni wa tlilasi ya vona a yimela Xiluva leswaku va ta famba. Loko a ha yimile tano, ku fika Jimmy a ri ku laveni ka Xiluva. Va te va ha bula tano, Xiluva a fika. Hi vanharhu ka vona va huma hi gede va kongoma ekaya. Jimmy u kombela ku rivaleriwa eka Xiluva loko a n'wi khunguvanyisile. Xiluva u byela Jimmy leswaku yena a nga ha n'wi rhandzi na leswaku a nge swi koti ku hanya na munhu wa xikhomela no hanya hi mavarivari. Jimmy u sungula ku rila, a kombela Xiluva leswaku a n'wi rivalela kambe Xiluva a nga lavi ku twa nchumu hi yena.

2. Swivutiso

1. Hikokwalaho ka yini Jimmy swi n'wi tikela ngopfu ku amukela loko Xiluva a n'wi byela leswaku a nga ha n'wi rhandzi? (2)
2. Loko a ku ri wena munghana wa Xiluva, a wu ta n'wi tsundzuxa yini hi goza leri a ri tekaka ro hambana na Jimmy? (2)

3. Tinhlamulo

1. Hikuva Jimmy a rhandza Xiluva hi mbilu ya yena hinkwayo.√√ (2)
2. Nyika vonelo ra wena. Xik: A ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku a tinyika nkarhi wo swi ehleketa a nga si teka xiboho.√√ (2)

Xivono xa 3

Nkomiso wa xivono

Hi le mutini wa ka Munene namadyambu. Fumani u tshamile a ri yexe endlwini, vatswari va yena a va kona va ye kerekeni. Xiluva u fika a gogondza erivantini. U kombela leswaku Fumani a n'wi heleketa. Loko va ri endleleni Xiluva u byela Fumani leswaku yena na Jimmy a va ha rhandzani, se ku suka sweswi i wa yena. U tlhela a byela Fumani leswaku Jimmy u rile ngopfu loko a n'wi tshika. Mhaka leyi yi tsakisa Fumani swinene hikuva i khale a yimele mahungu yo fana na lawa. Xiluva u teka xinepe a xi nyika Fumani leswaku a ta hamba a xi languta loko a n'wi tsundzuka. Xiluva u kombela Fumani leswaku a tshika ku dzaha mbangi

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

hikuva yena ya n'wi nyangatsa. Fumani u hembela Xiluva hi ku n'wi byela leswaku mbangi u yi tshikile khale hi siku leriya va nga holova hi rona exikolweni. Fumani u kombela Xiluva leswaku a n'wi endzela ekaya hi Ravuntlhanu hikuva vatswari va yena va ya empfuxelelweni eRustenburg va ta ya vuya hi Sonto namadyambu. Xiluva u sungula a endla onge a nga swi tsakeli kambe va hetelela va twanana leswaku Xiluva u ta n'wi vhakela.

2. Swivutiso

1. Xiluva a ya endla yini eka vaFumani? (1)
2. Vatswari va Fumani a va ri kwihi hi siku leri Xiluva a nga endzela Fumani ekaya? (1)
3. Hi mavonelo ya wena, u vona ku ri yini lexi nga endla leswaku Xiluva a tshika Jimmy? (2)
4. Kun'wana Xiluva u byela Fumani leswaku hi yena a nga xavela Jimmy tintangu ta xikolo. U nga vula yini hi mhaka leyi. (2)
5. Fumani loko a kombela Xiluva leswaku a n'wi endzela hi Ravuntlhanu, u te vatswari va yena va ya kwihi? (1)
6. U vona yi ri mhaka ya kahle ku va Fumani a nghenisa nhwanyana emutini wa vatswari va yena? Seketela. (2)

3. Tinhlamulo

1. Xiluva a ya byela Fumani leswaku wa n'wi rhandza, na leswaku yena na Jimmy va tshikanile.√ (1)
2. Vatswari va yena a va yile ekerekeni.√ (1)
3. I mhaka ya mali leyi Fumani a nga yi nyika Xiluva, leswi swi endla leswaku Xiluva a vona Fumani tanihi jaha ra kahle.√√ (2)
4. Nyika vonelo ra wena. Xik. A swi nga fanelangi leswaku Xiluva a byela Fumani hikuva a a xaverile Jimmy tintangu hi ku va a n'wi rhandza.√√ (2)
5. U te vatswari va yena va ya empfuxelelweni eRustenburg.√ (1)
6. A hi mhaka ya kahle, swi komba leswaku Fumani a nga hloniphi vatswari va yena.√√(2)

Xivono xa 4

1. Nkomiso wa xivono lexi

Ka ha ri elokixini ra Baralonga. Ntsako u le kaya u le ku cheleteni ka byanyi, ku fika Fumani. Fumani u byela Ntsako leswaku u huma eku heleketeni ka Xiluva na ku n'wi tivisa leswaku yena na Xiluva se va rhandzana. U humesa xinepe xa Xiluva u xi nyika Ntsako leswaku a xi vona ku tiyisisa leswaku yena na Xiluva se i va rhandzani.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

Ntsako wa n'wi khensisa ehenhla ka mhaka leyi na ku vula leswaku ku rhandzana na Xiluva i mhaka ya kahle hikuva a nga kona munhu wo saseka ku tlula Xiluva exikolweni. U tlhela a n'wi tsundzuxa leswaku u fanele ku n'wi khoma kahle ku tlula leswi Jimmy a n'wi khomise xiswona.

2. Marito lama tirhisiweke

Mpama	nhwana wa saseka

3. Swivutiso

1. Hikokwalaho ka yini Fumani a kombisa Ntsako xinepe lexi a nga xi nyikiwa hi Xiluva? (2)
2. Ntsako u tsundzuxa Fumani leswaku u fanele a khoma Xiluva kahle na ku n'wi komba rirhandzu. U nga vula yini hi mavulavulelo lawa? Hlamusela. (2)

4. Tinhlamulo

1. A lava ku tiyisisa eka Ntsako leswaku yena na Xiluva va rhandzana. √√ (2)
2. Nyika vonelo ra wena. Xik. Ndzi nga vula leswaku Ntsako i munghana wa ntiyiso wo nyika switsundzuxo leswi akaka.√√ (2)
3.

XIYENGE XA 5

Xivono xa 1

1. Nkomiso wa xivono

Timhaka ta xivono lexi ti humelela emutini wa Mufundhisi Gezani Munene, elokixini ra Baralonga endlwini ya nomboro ya 2030. Siku i ra 19 Mawuwana. Mufundhisi Munene na nsati Talenta va lelana na Fumani ekamareni ro wisela. Mufundhisi Munene u nyika Fumani dzana ra tirhandi tanihileswi va yaka empfuxelelweni eRustenburg. Mpfuxelelo wu ta teka masiku manharhu kusukela hi Ravuntlhanu kufika Sonto.

Manana Talenta Munene u kombela Fumani leswaku a sala a tsemeta byanyi, a hlaya tibuku tanihiloko xikambelo xi nga ha ri kule. Tata wa yena u n'wi kombela ku sala a hlayisa muti a nga phungeli. Va endlile Xikhongelo hi vunharhu bya vona kutani va hundza va siya Fumani exikolweni.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

2. Marito lawa ya tirhisiweke

Phungela	Ku lutla, ku huhela etlhelo, ku endla timhaka to ka ti nga amukeleki.
Mabulu	Timhaka leti vulavuriwaka hi vanhu vambirhi kumbe ku tlula.
Kwala nyongeni	Ekusuhi swinene.

3. Swivutiso

1. Boxa swilo swimbirhi leswi Fumani a lerisiwaka ku sala swi endla hi mana wa yena? (2)
2. Xana Fumani u xi tekele enhlokweni xitsundzuxo xa mana wa yena? (1)
3. Hetisa xivulwa lexi landzelaka:

   Fumani u nyikiwile …. yo sala a tixavela leswi a swi navelaka.

   A.R100.00

   B.R200.00

   C.R50.00

   D.R150.00 (1)
4. U vona swi ri kahle ku va vatswari va nyika vana mali yo sala va tixavela leswi va swi lavaka loko va nga ri kona? (2)
5. Loko a ku ri wena Fumani a wu ta swi tekela enhlokweni switsundzuxo leswi u swi nyikiwaka hi vatswari va wena? (2)

4. Tinhlamulo

1. Ku sala a tsema byanyi√na ku hlaya tibuku.√ (1)
2. A nga xi tekelangi enhlokweni hikuva u sala a nghenisa Xiluva ekaya ku nga ku phungela leswi a nga lemukisiwa leswaku a nga swi endli.√ (1)
3. R100.00./A.√ (1)
4. I mhaka ya kahle hikuva ku famba ka vatswari a swi vuli leswaku vana va sala va hlupheka.√√ (2)

   Kumbe

   A hi mhaka ya kahle hikuva vana vo tala a va sali va yi tirhisa hindlela leyinene mali leyi, van'wana va xava swidzidziharisi hi yona.√√ (2)
5. A ndzi ta swi tekela enhlokweni hikuva hakanyingi loko munhu a honisa ku tala ku humelela swo biha.√√ (2)

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

Xivono xa 2

1. Nkomiso wa xivono

Timhaka ta xivono lexi ti sungula exitarateni kona eBaralonga laha Vonani na Ntsako a va ya exikolweni hi awara ya nkombo namixo.

Vonani u byela Ntsako leswaku u vonile Xiluva a famba na Fumani. Ntsako u vula leswaku Xiluva na Fumani se va rhandzana. Ntsako u kombisa leswaku u na vumbhoni bya ku va a vonile xinepe lexi nyikiweke Fumani hi Xiluva. Vonani a nga tshembi mhaka leyi hikuva u tiva va ri valala lavakulu. Ntsako u tiyisisa leswaku Jimmy u tshikiwile hi siku leri Vonani a va voneke ha rona va ri swin'we.

Ntsako u paluxela Vonani leswaku mali leyi Xiluva a nga hakela hi yona riendzodyondzo u yi kumile eka Fumani. Vonani u hlamarisiwa hi leswaku Fumani a nga va a yi kuma kwihi mali yo ringana ntlhanu wa madzana ya tirhandi hikuva i mali yo tala swinene. Ntsako u tlhela a byela Vonani leswaku Xiluva u ta endzela Fumani hi Ravuntlhanu tanihileswi vatswari va yena va nga ta ya empfuxelweni eRustenburg hi Ravutlhanu ku fikela hi Sonto. Hambiswiritano Vonani swa n'wi tikela ku kholwa leswaku Jimmy na Xiluva va hambanile se u rhandzana na Fumani. Ntsako u hetelela hi ku byela Vonani leswaku a nga byeli munhu hi mhaka leyi hikuva i mhaka ya xihundla.

2. Marito lawa ya tirhisiweke

Ximanga na kondlo	Ku va valala lavakulu.
Goya	Ximanga xa xinuna lexi nga lan'wa ku tshama na vanhu xi ya tshama enhoveni.

3. Swivutiso:

1. Xana hi yihi mihlolo leyi Vonani a nga yi byela Ntsako? (2)
2. Xana wa yi tshemba mihlolo ya kona? Seketela hlamulo ya wena. (2)
3. Hi ku vona ka wena Xiluva u teke xiboho xa kahle eka mhaka leyi? (2)
4. Loko a wu ri munghana wa Jimmy a wu ta n'wi tsundzuxa yini hi mhaka leyi? (2)
5. Xana timhaka ta muxaka lowu ta humelela eka vutomi bya masiku hinkwawo? (2)

4. Tinhlamulo

1. I ta ku rhandzana ka Fumani na Xiluva.√√ (2)
2. Ndza yi tshemba hikuva swi tala ku humelela leswaku valala lavakulu va hetelela va rhandzana.√√ (2)

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

3. A hi xiboho xa kahle hikuva i rirhandzu ra mali a hi ra ntiyiso.√√ (2)
4. Nyika xitsundzuxo xa wena. Xik.: A ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku a swi amukele a hi ku hela ka misava√√/ vutomi byi ya emahlweni u ta kuma un'wana wo tshembeka ku tlula Xiluva.√√ (2)
5. Ta humelela hikuva varhandzani lava rhandzanaka swinene va hambana swi tlhela swi nga tshembisi leswaku va hambanile/ Swa humelela valala lavakulu va hetelela va rhandzana ngopfu.√√

6. **Xivono xa 3**

1. Nkomiso wa xivono

Timhaka ti humelela exikolweni xa Dyondzekani hi awara ya khumen'we hi nkarhi wo wisa. Jimmy u tshamile a ri yexe endzhutini wa ntoma endzhaku ka layibulari a tiputa vusiwana, u le ku vileleni hi timhaka ta Xiluva. A nga tshembi leswaku i ntiyiso leswaku Xiluva u n'wi tshikile. Loko a vona Vonani a ri ku teni wa miyela. Vonani u byela Jimmy leswaku Xiluva se u rhandzana na Fumani. Mhaka leyi yi hlamarisa Jimmy tanihiloko a tiva Xiluva na Fumani va ri valala. Vonani u komba leswaku Xiluva u rhandza Fumani hileswi a nga n'wi nyika mali yo hakela riendzodyondzo hi Ravumbirhi leri Jimmy a nga tlherisiwa hi rona naswona hi nkarhi lowu Jimmy a nga tlherisiwa hi wona, Xiluva a a ri na Fumani.

Vonani u hetelela hi ku byela Jimmy leswaku Xiluva u ta etlela eka vaFumani hi ku hela ka vhiki tanihiloko vatswari va yena va ya empfuxelelweni eRustenburg. Mhaka leyi yi tikela Jimmy ku tlurisa mpimo ku yi amukela.

2. Marito lawa ya tirhisiweke

Mbanga	Ndhawu leyi vonakaka loko munhu a vavisekile.
Swipfuketani	Swilo leswi ngo tshuka swi humelerile munhu a nga swi langutelangi.
Nyuma	Ku khomiwa hi tingana.
Tsempfa	Ku famba swin'we ka vanhu vambirhi va phetile.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

3. Swivutiso

1. Hlamusela hi ku hetiseka ndhawu leyi Vonani a nga kuma Jimmy a tshamile eka yona. (2)
2. Vonani a vula yini loko a byela Jimmy a ku: 'Kambe na wena a wu olova ngopfu eka leswi a swi karhi swi humelela'? (2)
3. Hlamusela vumunhu bya Jimmy. (2)
4. Loko Vonani a a ri munghana wa wena, a wu ta n'wi tsundzuxa yini? (2)
5. Hi ku vona ka wena riendzodyondzo leri a ri kunguhatiwile ri yile emahlweni xana? Seketela. (2)

4. Tinhlamulo:

1. Entomeni√ kusuhi na layibulari.√ (2)
2. U vula leswaku Jimmy a nga tikisi voko eka leswi a swi humelela eka Fumani na Xiluva.√√ (2)
3. I munhu wo tiyisela swiyimo swo tika leswi a hlanganaka na swona.√√ (2)
4. Tsala xitsundzuxo xa wena. Xik: A ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku a hambana na ku lwisa vanhu na ku hlohlotela madzolonga.√√ (2)

5. Nyika vonelo ra wena hi ku seketela. Xik.: A ri yangi emahlweni hikokwalaho ka ku lova ka Xiluva na Fumani.√√ (2)

Kumbe

Ri yile emahlweni hikuva hinkwaswo swa riendzo a swi lulamisiwile.√√ (2)

Xivono xa 4

1. Nkomiso wa xivono

Mbangu eka xivono lexi hi le mutini wa Manana Khatisa Hon'wana loyi a vuyaka hi le ku xaviseni ka masekeni.

Xiluva u endlile migingiriko hinkwayo hi xikongomelo xa leswaku mana wa yena a nga lemuki nchumu hi makungu lawa a nga na wona yo ya etlela eka vaFumani. U sweka hinkarhi naswona loko a n'wi rhuma wa hatlisa. Loko a kombela ku nyiketiwa mati yo nwa, Xiluva u fika a khinsama a kombela ku ya eku hlayeni eka vaDikeledi. Khatisa wa tsaka loko a twa timhaka ta ku hlaya tibuku kasi hi ntiyiso Xiluva a a vhakela Fumani. Khatisa na n'wana va hetelela hi ku vulavula hi xivangelo xo va vona va nga dyondzekangi hi minkarhi ya vona. Khatisa u hetelela a tshunxa Xiluva ku ya eku hlayeni.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

2. Marito lawa ya tirhisiweke

Masekeni	I mpahla leyi xavisiwaka kambe yi nga ri yintshwa. / Majambuluseli.
Xihahati	I mpama wa matimba lowu baka munhu.

3. Swivutiso

1. Xana Khatisa a a tirha yini? (1)
2. Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi: ……u hakelerile Xiluva mali ya riendzodyondzo. (1)
   A. Khatisa
   B. Dikeledi
   C. Fumani
   D. Jimmy
3. Vula u ku **Ina** kumbe **E-e** kutani u seketela nhlamulo ya wena. Xiluva a ya eku hlayeni eka vaDikeledi? (2)
4. Maendlelo ya Xiluva yo xisa mana wa yena ya ku dyondzisa yini? (2)
5. U nga va tsundzuxa yini vavanuna lava hlayiwaka hi Manana Khatisa eka xivono lexi? (2)

4. Tinhlamulo

1. A a tirha ku xavisa masekeni ya swiambalo.√ (1)
2. Fumani./C.√
3. E-e hikuva a lava ku ya vonana na xigangu xa yena Fumani. (Timaraka i to seketela ntsena.)√√ (2)
4. Tsala dyondzo ya wena. Xik.: Ndzi dyondza leswaku mavunwa ya nga ku hoxa ekhombyeni.√√ (2)
5. Tsala xitsundzuxo xa wena. Xik.: Ndzi nga va tsundzuxa leswaku ku ba wansati i mhaka leyi khomisaka tingana naswona munhu a nga khomiwa a ya pfaleriwa.√√ (2)

Xivono xa 5

1. Nkomiso wa xivono

Hi le ka vaFumani endlwini ya nomboro ya 2030, namadyambu ka ha ku ba awara ya nkombo. Fumani u rindzele ku fika ka Xiluva. Mana wa yena Talenta Munene u ba riqingho hi xikongomelo xo lava ku tiva leswaku u sale njhani.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

Loko se a vekile rinqingho, ku fika Xiluva kutani a tsaka swinene loko a vona murhandziwa wa yena. Fumani u bula na Xiluva hi ku navela ka yena ku va va tshama swin'we va aka muti va tshama hi ku rhula. Xiluva u tshembisa Fumani leswaku va ta hambanisa hi rifu ri nga na mavondzo, marito lawa hi lawa a tala ku byela Jimmy wona. Fumani u vula leswaku mundzuku va ta ya hungasa edorobeni hi movha wa Range Rover. Xiluva u hlamarisa hikuva a nga si tshama a vona Fumani a chayela movha. Fumani u cinca mabulo a vulavula hi tinsuna loko a twa ku soriwa hi to chayela. Varhandzani va hetelela hi ku ya ekamareni ra Fumani ku ya xuxela kona.

2. Marito lawa ya tirhisiweke

Rungula	Pfuxela / ku hundzisela marungula eka murunguriwa.
Tinyungubyisa	Ku tidzuna hi munhu/ ku tsakisiwa hi munhu/ku tibuma/ku titekela ehenhla.

3. Swivutiso

1. Xana Xiluva u fikile hi nkarhi muni eka vaFumani? (1)
2. Loko Xiluva a fika Fumani a vulavula na mani? (1)
3. Hi ku vona ka wena hikokwalaho ka yini a nga byelangi Dikeledi hi ta ku rhandzana ka yena na Fumani? (2)
4. Kombisa hi laha marito lama vuriweke hi Xiluva lama nge: 'Ndzi ta ku rhandza hi kala hi hambanisa hi rifu ri nga na mavondzo' ya hundzukeke ntiyiso ha kona. Seketela hi leswi humeleleke. (2)

4. Tinhlamulo

1. Namadyambu ka ha ku ba awara ya nkombo.√ (1)
2. A vulavula na mana wa yena Talenta Munene hi riqingho.√ (1)
3. A ta n'wi alela tanihileswi a nga n'wi rhandzi na ku venga hanyelo ro biha ra Fumani.√√ (2)
4. Ya hundzukile ntiyiso hikuva Xiluva u vuye a lova na Fumani a tisunga.√√ (2)

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

XIYENGE XA 6

Xivono xa 1

1. Nkomiso wa xivono

Hi le mutini wa Mufundhisi Gezani Munene hi siku ra Mugqivela namixo. Fumani na Xiluva va ha etlele. Fumani u pfuxiwa hi riqingho ro huma eka tata wa yena ku n'wi pfuxela tanihiloko va ri empfuxelelweni eRustenburg.

Loko Fumani a veka riqingho ehansi u tlhelela ekamareni kutani a lemuka leswaku Xiluva a nga pfuki, hi kona a swi vonaka leswaku u lovile. Fumani u ba mukhosi kutani ku fika Ntsako. Fumani u kombela Ntsako ku ta n'wi pfuna eka xiyimo lexi. Ntsako u tsundzuxa Fumani ku teka goza ro foyinela maphorisa leswaku va ta lavisisa leswi nga humelela. Fumani u sungula ku lemuka leswaku maphorisa va ta n'wi khoma. Ntsako u tsundzuxa Fumani leswaku loko a nga vitani maphorisa va ta ehleketa leswaku hi yena a nga n'wi dlaya. Fumani u foyinela maphorisa a karhi a chava leswaku va nga n'wi khoma loko va fika.

Loko va ha rindzerile maphorisa Ntsako u khongotela Fumani ku tiya a va wanuna wa xiviri hambiloko swi tika. Ku fika *Inspector* Duiker na Sejeni Xirindza hi vhene. Va landzeriwa hi vaambulense lava nga fika va tiyisisa leswaku Xiluva u lovile. Maphorisa va foyinela heche. Fumani wa khomiwa tanihi muehleketeleriwa. Ntsako u hlamusela Vonani hi leswi nga humelela laha ka vaFumani. Loko Jimmy na yena a fika u vutisa Vonani hi leswi nga humelela kutani a n'wi byela leswaku Xiluva u lovile. Dikeledi u fika a lava ku tiva leswi nga humelela. Ku fika Khatisa a konanisa Dikeledi loyi a chavaka ku n'wi byela leswi nga humelela, kambe a hetelela a n'wi byela leswaku i Xiluva loyi a nga lova. Khatisa u ba nkalanga kutani vakhegula va n'wi khoma va n'wi heleketa ekaya.

2. Marito lawa ya tirhisiweke

Tshukunyuka	Ku ninginika ku komba leswaku munhu wa hanya.
Phungela	Ku huhwa/huha ku tlula mpimo.
Munhu wa xiviri	Munhu wa ntiyiso.
Ku ba nkalanga	Ku rilela ehenhla swi twiwa hi vanhu.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

3. Swivutiso

1. Xana Ntsako a a ri munghana wa njhani eka Fumani? (2)
2. Xiluva u lova a ri kwihi ke? (1)
3. Hi ku vona ka wena *Inspector* Duiker i phorisa ra njhani? (2)
4. Loko a ku ri wena Fumani u tikuma u ri eka xiyimo lexi a wu ta titwa njhani? (2)

4. Tinhlamulo:

1. I munghana wa ntiyiso loyi a n'wi seketelaka eka xiyimo xin'wana na xin'wana.√√ (2)
2. A ri emutini wa ka Munene eka vaFumani.√ (1)
3. I phorisa ro tirha hi ku tshembeka.√√ (2)
4. A ndzi ta twa ku vava ngopfu tanihiloko a ndzi nga swi langutelangi.√√ (2)

Xivono xa 2

1. Nkomiso wa xivono

Hi le xitichini xa maphorisa xa Baralonga ehofisini, *Inspecto*r Duiker na Sejeni Xirindza va konanisaka Fumani hi timhaka ta ku lova ka Xiluva. *Inspector* Duiker u tsundzuxa Fumani leswaku leswi nga ta n'wi tshunxa i ku va a vulavula ntiyiso ntsena. Fumani u hlamusela leswaku yena loko a pfuka u vonile Xiluva a nga ha hefemuli kutani a bela maphorisa riqingho ku va tivisa. Fumani u komba leswaku a hi khale va sungurile ku rhandzana na Xiluva.

Fumani u byela maphorisa leswaku u rhandza Xiluva hi mbilu na moya kutani a swi nga ta endleka leswaku a n'wi dlaya. Fumani u paluxa leswaku u hakelele Xiluva mali ya riendzodyondzo ku kombisa rirhandzu ra yena. Loko a vutisiwa leswaku a yi kuma kwihi mali, Fumani u vula leswaku a yi nyikiwile hi vatswari va yena ku tixavela leswi a swi navelaka.

Inspector Duiker u kombisa ndlela leyi vatswari va Fumani va n'wi onhaka hakona hi ku n'wi nyiketela mali na ku hlamarisa hi leswi vatswari va Fumani va nga vafundhisi. Inspector Duiker u bela tata wa Fumani loyi a ha ri empfuxelelweni riqingho, ku n'wi vikela mhaka ya ku khomiwa ka Fumani hikwalaho ka rifu ra Xiluva. *Inspector* Duiker u byela Mufundhisi Munene leswaku va ta vonana loko a fika exitichini xa maphorisa xa Baralonga.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

2. Marito lawa ya tirhisiweke

Lunghekile	Tilulamiserile
Dokete	Tsalwa leri nga na nongonoko wa swivilelo swa milandzu leyi mangariweke.
Mavunwa	Timhaka to ka ti nga ri ta ntiyiso

2. Swivutiso

1. Xana *Inspector* Duiker u vula yini loko a ku: 'U lovele emavokweni ya wena?' (2)
2. Xana *Inspector* Duiker u tirhisa maendlelo ya njhani ku kuma ntiyiso eka Fumani? (2)
3. Hlawula nhlamulo yin'we eka leti nga laha hansi: Fumani na Xiluva a va ri na masiku ya … va karhi va rhandzana: (1)

   A 0

   B 1

   C 2

   D 3
4. Xana Fumani a ri na ntlimbo wa njhani eka xiyimo lexi a nga hlangana na xona. Seketela nhlamulo ya wena. (2)
5. Loko a wu ri Fumani a wu ta va lemukisa yini vanghana va wena hi xiyimo lexi? (2)

3. Tinhlamulo

1. U kumekile a ri na Xiluva hi siku leri a nga lova hi rona.√√ (2)
2. Yo konanisa hi vukanganyisi/ Hi maendlelo ya vufokisi.√√ (2)
3. 3/D.√
4. I ntlimbo wa le ndzeni hikuva u lo tivangela xiyimo lexi hi ku rhamba Xiluva ku ta n'wi endzela ehandle ka ku pfumeleriwa hi vatswari va yena.√√ (2)
5. A ndzi ta va lemukisa hi khombo ra ku tisa nhwanyana ekaya.√√ (2)

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

Xivono xa 3

1. Nkomiso wa xivono

Hi le xitichini xa maphorisa xa Baralonga nandzhenga. Mufundhisi Munene na nsati se va fikile, va tshamile na *Inspector* Duiker ehofisini ya yena. *Inspector* u tivisa va ka Munene leswaku n'wana wa vona i muehleketeleriwa eka nandzu wa ku lova ka n'wana wa ka Hon'wana. U va tivisa leswaku Fumani u n'wi byele leswaku endzhaku ka loko vona va fambile ku ya empfuxelelweni eRustenburg, u vuye a endzela hi murhandziwa wa yena Xiluva Hon'wana. Va vile swin'we vusiku hinkwabyo, kambe mhaka leyi nga vuya yi n'wi hlamarisa hi leswaku loko a pfuka nampundzu u kuma Xiluva a lovile. Tanihileswi loko Xiluva a lova a a ri na yena, hi yena muehleketeleriwa eka nandzu lowu. U tlhela a va tivisa leswaku hi vumbhoni lebyi a nga n'wi nyika byona, u n'wi nyika beyili leyi va nga hakeliki mali.

Inspector u va tivisa leswaku u vona o nge Fumani a nga tivi nchumu hi ta rifu ra Xiluva hikuva u kotile ku n'wi khorwisa leswaku a n'wi rhandza ngopfu naswona a a n'wi hakelerile mali ya riendzodyondzo. Mhaka leyi yi endlile leswaku Tatana Munene na nsati va tsundzuka mali ya vona leyi nga yiviwa. Endzhaku ka loko Sejeni Shirindza a landzile Fumani etiseleni, Fumani u kombela ku rivaleriwa eka vatswari va yena na ku va hlamusela hinkwaswo leswi nga sala swi humelela loko va ri eRustenburg. *Inspector* u va tshunxa ku ya ekaya na jaha ra vona.

2. Marito lawa ya nga tirhisiwa

Beyili	Mali leyi humesiwaka hi mubohiwa leswaku a tshunxiwa a kota ku tenga a ri ehandle.
Gweviwa	Ku rhumeriwa exitokisini ku ringana nkarhi wo karhi endzhaku ka loko u voniwile nandzu hi huvo ya nawu.

3. Swivutiso

1. Vatswari va Fumani a va ri kwihi loko a sala a khomiwa naswona a va ya endla yini? (2)
2. Tsala mavito ya maphorisa lawa ya nga khoma Fumani. (2)
3. Hikokwalaho ka yini Fumani a nyikiwile beyili? (2)
4. Hi ku vona ka wena hi rihi goza leri va ka Munene va faneleke ku ri teka eka xiyimo lexi? (2)
5. Nyika muxaka wa ntlimbo lowu Gezani a ri na wona kutani u seketela. (2)

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

4. Tinhlamulo

1. ERustenburg,√ a va yile empfuxelelweni.√ (2)
2. *Inspector* Duiker√ na Sejeni Shirindza.√ (2)
3. Hikokwalaho ka vumbhoni byo khorwisa lebyi a byi nyikeke maphorisa lebyi kombisaka leswaku a hi yena a nga dlaya Xiluva hikuva a n'wi rhandza ngopfu.√√ (2)
4. Va fanele ku ya kombela ku rivaleriwa eka va Hon'wana na leswaku Fumani u fanele ku ya va hlamusela leswi nga humelela.√√ (2)
5. Gezani a ri na ntilmbo wa le handle. Swiphiqo hinkwaswo leswi Gezani a hlanganaka na swona u vangela hi n'wana wa yena Fumani.√√ (2)

Xivono xa 4

1. Nkomiso wa xivono

Hi le lokixini ra Baralonga eka Mufundhisi Munene. Talenta na Fumani va fikile ekaya, va tshamile ekamareni ro wisela. Gezani Munene wa ha hlundzukile swinene. U sungula ku vutisa Fumani leswaku ku humelele yini hikuva Xiluva u lovele emavokweni ya yena. Fumani u ringeta hi tindlela hinkwato ku kombisa vatswari va yena leswaku a hi yena a nga dlaya Xiluva, kambe a va n'wi tshembi. Mhaka leyi endlaka leswaku va nga n'wi tshembi hi leswi a nga tshama a tshembisa Xiluva ku n'wi dlaya. Mhaka yin'wana hi leswaku Fumani wa ha kaneta leswaku hi yena a nga yiva mali. A nga swi tivi leswaku *Inspector* Duiker u va byerile khale leswaku Fumani u hakelele Xiluva riendzodyondzo. Loko va n'wi byela wa nyuma a languta ehansi.

Talenta u byela Fumani leswaku va ta foyinela maphorisa va ta va ta n'wi teka hikuva a nga va byeli ntiyiso. Fumani wa kwata a hetelela a humesa marito ya leswaku va n'wi dlayisa munhu loyi yena a nga n'wi dlayangiki. U hela mbilu a suka a famba a ya nghena ekamareni ra yena a ri karhi a rila.

2. Marito lawa ya nga tirhisiwa

Ku hela mbilu	Ku tsandzeka ku tiyisela eka xiyimo xo karhi.

3. Swivutiso

1. Vatswari va Fumani va swi tive njhani leswaku Fumani hi yena a nga yiva mali ya vona? (2)
2. Hikokwalaho ka yini swi tikela Gezani Munene ku tshemba leswaku Fumani a hi yena a nga dlaya n'wana wa ka Hon'wana? (2)
3. Hlamusela vumunhu bya Fumani. (1)

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

4. Hi yihi mhaka leyi endlaka leswaku Gezani Munene a tshemba leswaku Fumani ku nga va yena a nga dlaya Xiluva? (2)

4. Tinhlamulo

1. *Inspector* Duiker u tivisile Mufundhisi Munene leswaku Fumani eka vumbhoni bya yena u vurile leswaku u hakelele Xiluva mali ya riendzodyondzo.√√ (2)
2. Hikuva Fumani u tshame a tshembisa Xiluva ku n'wi dlaya.√√ (2)
3. Fumani a a nga ri na ntiyiso/ a a nga tshembekangi.√ (1)
4. Hikuva u tshama a vitaniwa exikolweni ku ta tenga timhaka ta Fumani na Xiluva laha Fumani a a tshembisile Xiluva ku n'wi dlaya.√√ (2)

XIYENGE XA 7

Xivono xa 1

1. Nkomiso wa xivono

Hi le lokixini ra Baralonga emutini wa ka Munene, Mufundhisi na nsati va tiyimiserile ku ya burisana na va ka Hon'wana mayelana na rifu ra n'wana wa vona. Talenta u nghena ekamareni ra Fumani ku n'wi pfuxa leswaku a ta lungheka va famba na yena leswaku a ya hlamusela hi nomu wa yena leswi nga humelela. Endzhaku ko gongodza nkarhi wo leha a nga hlamuriwi, Talenta u pfula rivanti a nghena. Loko a nghena u kuma n'wana wa yena Fumani a ri eku dewuleni elwangwini a lovile. Fumani u tibohile hi ntambhu a tidlaya. Talenta u sungula ku ba mukhosi wa mahlomulambilu leswi nga endla leswaku tatana Munene a tsutsumela ekamareni ra Fumani.

Mhaka leyi yi hlamarisa Mufundhisi Munene swinene. U bela maphorisa riqingho leswaku va ta vonisana mhaka leyi. Loko *Inspector* Duiker na Sejeni Xirindza va fika va hlamala ngopfu ku vona mufana loyi va n'wi nyikeke beyili tolo a tidlayile. Endzhaku ka loko va n'wi sechile eswikhwameni swa buruku, *Inspector* u kuma xipapilana lexi nga tsala hi Fumani a tsalela vatswari va yena. Eka xipapilana lexi a lela vatswari va yena na ku va byela leswaku yena u landzile murhandziwa wa yena loyi a nga n'wi xupukela a nga si tinyungubyisa hi yena. Sejeni u foyinela heche yi ta n'wi teka.

Vaakatiko na vona va tile hi xitalo ku ta vona leswaku heche yi lava yini emutini wa mufundhisi. Ntsako wa hlamala swinene loko a twa Vonani a n'wi byela leswaku munhu loyi a nga lova i munghana wa yena hikuva yena u tiva Fumani a khomiwile. A nga swi tivi leswaku Fumani u humile hi beyili tolo. Endzhaku ka loko heche yi fambile, vaakatiko na vona va hangalaka.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

2. Marito lawa ya tirhisiweke

Xigombo	I nhonga leyi vatliweke yi tlhela yi va na nhloko leyikulu.
Dewula	Ku ncikinya.
Kombetela ntambhu	Ku loyiwa leswaku u tidlaya hi ntambhu.
Ku tisunga	Ku tidlaya hi ku titlimba nhamu.
Heche	Movha yo rhwala vafi.
Rifu ra xitshuketa	Rifu leri humelelaka hi xihatla, ri nga languteriwangi.
Xupuka	Loko xilo xi wa emavokweni ya wena u nga swi langutelangi

3. Swivutiso

1. Tsala ndhawu leyi xivono lexi xi humelelaka eka yona. (1)
2. Kombisa xikhovolelo lexi nga kona eka vulavulelo ra Talenta Munene tani hi Manana Mufundhisi loko a ku: 'Valoyi va ndhawu leyi va ndzi dlayele n'wana mananoo!'. (2)
3. Hikokwalaho ka yini Ntsako a byela Vonani leswaku munhu loyi a nga lova ku nga va ku ri Manana Munene kumbe Tatana Munene? (2)
4. Fumani a nag tekangi xiboho xa kahle xo herisa vutomi bya yena? Seketela. (2)
5. I mani a nga tivisa Vonani leswaku munhu loyi a loveke eka Munene i Fumani. (1)

4. Tinhlamulo

1. Emutini wa ka Munene. √ (1)
2. Leswi a swi vulaka swi landzula xiyimo xa yena eka timhaka ta vukhongeri tanihi Manana Mufundhisi.√√ (2)
3. Hikuva a tiva munghana wa yena a khomiwile hi maphorisa.√√ (2)
4. A nga tekangi xiboho xa kahle, a fanele ku va a yimela timhaka ta yena hi ku va khorwisa leswaku yena a nga n'wi dlayangi Xiluva.√√ (2)
5. Tsakani√ (1)

Xivono xa 2

1. Nkomiso wa xivono

Ka ha ri elokixini ra Baralonga, Jimmy u le kaya u le ku tihungaseleni hi ku chaya katara. Dikeledi u hundza hi le ka vaJimmy. U kombela Jimmy leswaku a n'wi heleketa. Va ha hlamarisiwile hindlela leyi Xiluva a nga lova hi yona. Va te va ha famba tano, va hlangana na Vonani loyi a va tivisaka leswaku Fumani u tisungile ekamareni ra yena kutani a lova. Mhaka leyi ya va hlamarisa hikuva va tiva Fumani a ri ekhotsweni. Vonani u va byela

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

leswaku Fumani u tlhele a vuya tolo namadyambu, lexi nga vuya xi hlamarisa hi leswi a nga kumeka a lovile. Dikeledi u sungula ku lemuka leswaku munhu loyi a fambisa mahungu ya Xiluva na Fumani eka Jimmy i Vonani. Loko Dikeledi a n'wi vutisa, Jimmy wa pfumela, u tlhela a byela Dikeledi leswaku mali leyi Xiluva a nga hakela ya riendzodyondzo u yi kumile eka Fumani. Dikeledi a yi n'wi khomi kahle mhaka ya ku va Xiluva a ri na swihundla leswi a nga n'wi byeli.

2. Swivutiso

1. Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti landzelaka. Munhu loyi a fikisa mahungu eka Jimmy hi nkarhi lowu Fumani a gangisa Xiluva i … (1)
   A Ntsako
   B Vonani
   C Dikeledi
   D Tsakani
2. Dikeledi u swi tivise ku yini leswaku mali leyi Xiluva a nga hakela hi yona ku ya eka riendzodyondzo a yi nyikile hi Fumani? (2)
3. Hi byihi vuxaka bya Vonani na Jimmy? (1)

3. Tinhlamulo

1. Vonani/C√
2. U byeriwile hi Jimmy√√
3. Jimmy na Vonani a va ri vanghana√

Xivono xa 3

1. Nkomiso wa xivono

Hi le lokixini ra Baralonga endlwini ya mudyondzisi Kanama nanhlikanhi. Kanama u le ku cheleteni ka byanyi kasi exitarateni ku hundza Vonani. Vonani u sungula ku bula na mudyondzisi wa yena. Loko va ha bula tano Vonani u lemuka leswaku mudyondzisi wa yena a nga tivi nchumu hi mafu lawa ya nga kona. Vonani u hlamusela mudyondzisi wa yena timhaka hinkwato leti nga humelela hi vadyondzi va yena. Mudyondzisi u kombisa mhaka ya leswaku yena a nga twangi nchumu hikuva u pfukile tolo namixo a ya enkosini eMusina. Mhaka leyi yi sungula ku vilerisa mudyondzisi. Loko Vonani a fambile Kanama u bela nhloko ya xikolo riqingho ku n'wi tivisa hi mhaka leyi. Va hetelela va twanana leswaku va fanele ku endzela mindyangu leyi weriweke hi khombo.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

2. Swivutiso

1. I mani a nga tivisa mudyondzisi Kanama hi mafu lama khumbaka xikolo xa Dyondzekani? (1)
2. Loko mafu lawa ya sala ya humelela, mudyondzisi Kanama a yile kwihi? (1)
3. U vona yi ri mhaka ya kahle ku va Vonani a tivisa mudyondzisi wa yena leswaku mali leyi Xiluva a nga hakela hi yona u yi nyikiwile hi Fumani?. (2)
4. Hlamusela vumunhu bya Vonani. (2)

3. Tinhlamulo

1. I Vonani.√ (1)
2. A ye enkosini eMusina./eMusina.√ (1)
3. A swi nga fanelangi a n'wi byerile hikuva havambirhi ka vona timhaka leti a ti nga va khumbi.√√ (2)

   Kumbe

   A swi fanerile hikuva Vonani a a lava ku kombisa mudyondzisi Kanama leswaku Fumani a rhandza Xiluva.√√ (2)
4. U rhandza timhaka ta vanhu.√√ (2)

Xivono xa 4

1. Nkomiso wa xivono

Hi le lokixini ra Baralonga emutini wa ka Hon'wana. Manana Rambuda na Mudyondzisi Kanama na vona se va fikile. Va tshamile ekamareni ro wisela, va kumile Manana Hon'wana a tshamile na vavasati va ntlhanu lava va teleke ku n'wi chavelela. Manana Hon'wana u va hlamusela leswaku endzhaku ka ku vona vanhu vo tala va khitikana va kongomile etlhelo rin'we, u vutisa un'wana wa vona kutani va n'wi byela leswaku ku na xinhwanyetana lexi nga lova le ka Mufundhisi Munene, kutani na yena a va sala endzhaku.

Ku fika ka yena eka Munene u byeriwile leswaku n'wana loyi a nga lova i Xiluva. Manana Hon'wana u na ku tshemba swinene leswaku Fumani hi yena a nga dlaya n'wana wa yena. U tsundzuxa nhloko ya xikolo leswaku u tshame a va vitana va ta tenga timhaka ta Fumani na Xiluxa laha Fumani a tshembise Xiluva ku n'wi dlaya. Namuntlha Xiluva u lova emavokweni ya yena. Nhloko ya xikolo na mudyondzisi Kanama va te ku vona Manana Hon'wana a rila swinene, va swi twisisa leswaku Manana Hon'wana wa ha twile ku vava swinene. Hi loko va lela va kongoma eka Munene.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

2. Marito lawa ya tirhisiweke

Mahungundlela	Timhaka leti nga riki na vumbhoni/ maheveve, maveriveri.

3. Swivutiso

1. Manana Hon'wana a tirha ku endla yini? (1)
2. Hlawula nhlamulo yin'we leyi nga ri ki yona eka leti landzelaka: Ku va Manana Hon'wana a tshamela ku vula marito ya ku ri yena u lava n'wana wa yena a ri karhi a swi tiva leswaku u lovile swi kombisa yini? (1)
   - A Ku hlundzuka.
   - B Ku twa ku vava embilwini.
   - C Ku sindzisa.
   - D Ku ka a nga tshembi.
3. Hi yihi mhaka leyi endlaka leswaku Manana Hon'wana a ehleketa leswaku Fumani hi yena a nga dlaya Xiluva? Hlamusela. (2)
4. Ku va Manana Rambuda na Mudyondzisi Kanama va yile eka Hon'wana ku ya va chavelela swi kombisa yini hi vona? (2)

4. Tinhlamulo

1. A tirha ku xavisa masekeni.√ (1)
2. Ku sindzisa./C.√ (1)
3. Hikuva Fumani u tshama a tshembisa Xiluva ku n'wi dlaya. Namuntlha Xiluva u lova a ri na yena.√√ (2)
4. Swi kombisa vumunhu lebyi va nga na byona na ku twisisa leswaku Xiluva na Fumani i vana va vona.√√ (2)

Xivono xa 5

1. Nkomiso wa xivono

Hi le lokixini ra Baralonga endlwini ya Gezani Munene. Matodzi Rambuda na Kanama se va fikile kwala mutini. Va kuma Mufundhisi a tshamile na vavanuna vanharhu lava teleke ku n'wi chavelela. Mufundhisi u sungula ku va a vavisiwa ngopfu hi mhaka ya leswaku u ta fika a va byela yini va ka Hon'wana hikuva n'wana wa yena u tshama a tshembisa n'wana wa vona ku n'wi dlaya. Matodzi u ringeta hi matimba ya yena hinkwawo ku n'wi chavelela.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

2. Marito lawa ya nga tirhisiwa

Muehleketeleriwa	Munhu loyi a soriwaka ku va a endle nandzu wo karhi.

3. Swivutiso

1. Hlamusela leswi Mufundhisi Munene a a vula swona loko a ku: Ndzi ta va byela yini va ka Hon'wana? (2)
2. Xana ku rila ka Mufundhisi Munene ku kombisa yini hi matitwelo ya yena? (2)

4. Tinhlamulo

1. U vula leswaku a nga swi tivi leswaku u ta swi sungurisa ku yini ku vulavula na va ka Hon'wana mayelana na rifu ra n'wana wa vona Xiluva.√√ (2)
2. Ku kombisa ku twa ku vava/ku tikeriwa na ku hela matimba loku a ri na kona.√√ (2)

Xivono xa 6

Nkomiso wa xivono

Hi le xikolweni xa le henhla xa Dyondzekani hi Musumbhunuku nampundzu. Vana va xikolo va le xikhongelweni xa siku. Matodzi Rambuda u vulavula na vana na vadyondzisi. U va tivisa hi mafu lawa ya nga kona exikolweni xa vona. U va tivisa leswaku Fumani Munene na Xiluva Hon'wana lava a va nghena swin'we etlilasini ya ka Giredi 10A va hundzile emisaveni hi ku hela ka vhiki leri va humaka eka rona, na leswaku va fanele ku hlenga mali yo pfuna ku lahla. Vana van'wana lava a va sungula ku swi twa va sungula ku rila swinene.

Swivutiso

1. Tsala vito ra xikolo lexi vana lava a va dyondza eka xona. (1)
2. Tsala vito ra nhloko ya xikolo. (1)
3. U vona swi ri kahle ku va vana va xikolo va hlenga mali yo pfuneta nkosi? Seketela. (2)
4. I mani ximunhuhatwankulu eka ntlangu lowu? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
5. Tsala dyondzo leyi u yi kumaka eka ntlangu lowu. (2)

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

Tinhlamulo

1. Dyondzekani.√ (1)
2. Matodzi Rambuda.√ (1)
3. Nyika vonelo ra wena. Xik.: Swi kahle hikuva mali leyi va yi humesaka yi fika yi pfuna swinene emutini lowu ku nga na rifu.√√ (2)
4. I Fumani hikuva swiendleko swa ntlangu hinkwawo swi rhendzeleka ehenhla ka yena.
5. Nyika dyondzo leyi u yi kumeke. Xik.: Ndzi dyondza leswaku ku rhandzana ndza ha ri xihlangi swi nga ndzi nghenisa ekhombyeni.√√ (2)

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

NTLANGU: VADYONDZI VA NAMUNTLHA– SE Makhubele

SWIKOMBISO SWA SWIVUTISO

SETE YA 1

XIVUTISO XA XITSALWANA

Kombisa nkoka wa xivuriso lexi nge: 'Ku yingisa swi tlula magandzelo' u ri karhi u kongomisa eka leswi humeleleke Fumani etsalweni. **[25]**

SWIVUTISO SWA XIMBANGU:

1. Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XILUVA:	Jimmy!
JIMMY:	Mh!
XILUVA:	Ku va ndzi n'wi rivalerile a swi vuli leswaku ndza n'wi rhandza. Kambe tanihileswi u ndzi tivaka ndzi nga riki munhu wa mona kumbe mavondzo, ndzi vonile onge ndzi ta va ndzi endlela Mbangini mona ku va ndzi n'wi hlongorisa exikolweni.
JIMMY:	Ku rivalela munhu swi kahle kambe nkarhi wun'wana u ta tirivarisa hi vadlayi vo kota Mbangini. Loko a wu lo n'wi hlongorisa a wu ta va u ponisile vutomi bya mina.
XILUVA:	Hikokwalaho ka yini u vula sweswo?
JIMMY:	Phela mukwana lowu a nga kumeka a ri na wona a wu nga lavi ku dlaya wena a wu lava ku dlaya mina.
XILUVA:	*(A hlamala.)* Hawu! Se u vulavula tihi Jimmy?
JIMMY:	Ndzi swi twile khale leswaku Mbangini u kunguhatile ku ndzi tlhava hi mukwana ndzi fa loko ndzo tama ndza ha n'wi holovisela wena.
XILUVA:	Hey! U ndzi byela mhaka yin'wana Jimmy. …
JIMMY:	Aredzi! Swi ta tikomba loko nkarhi wu karhi wu famba ku ri hakunene leswi ndzi nga swi twa i ntiyiso kumbe i mavunwa. U nge mina ndzi tlhela hi ta tlhela hi vonana.
XILUVA:	Kambe a ndzi ku twangi u ku wa ndzi rivalela murhandziwa.

1.1 Boxa mbangu lowu swimunhuhatwa leswi swi vulavulaka swi ri eka wona. (1)

1.2 Hi byihi vuxaka lebyi nga kona exikarhi ka Xiluva na Jimmy? (1)

1.3 Jimmy u ri Fumani u lava ku n'wi tlhava hi mukwana loko o ya emahlweni a n'wi holovisa. Boxa leswi va holovelaka swona. (2)

1.4 Hikokwalaho ka yini Fumani a thyiwile vito ra Mbangini? (1)

1.5 Ku va Fumani a gangisile Xiluva swi vile na xiave hindlela yihi eka vuxaka lebyi a byi ri kona exikarhi ka Jimmy na Xiluva? (2)

1.6 'Mali i rimitsu ra xidyoho', kombisa ntiyiso wa mhaka leyi u seketela hi leswi endliweke hi Xiluva eka tsalwa leri. (2)

1.7 Ximunhuhatwampaluxo i ximunhuhatwa lexi vonaka kumbe lexi twaka timhaka hi ximunhuhatwa xo karhi kutani xi ya byela swimunhuhatwa swin'wana. Xana i mani ximunhuhatwampaluxo eka tsalwa leri? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

1.8 U vona swi ri kahle leswi nga endliwa hi Fumani swo nyika Xiluva mali ku ri leswaku a a nga si n'wi ganga ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

YISA EMAHLWENI

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

1.9 Boxa vito ra xikolo lexi swimunhuhatwa leswi vulavulaka eka n'wangulano lowu swi dyondzaka eka xona. (1)

1.10 Hikwalaho ka yini Dikeledi a ku Fumani i 'savheji'? (1)

1.11 Ku va Dikeledi a tshinya Xiluva eka n'wangulano swi komba leswaku i munghana wa njhani? (2)

1.12 Xana swi tisa ku yini ku va swimunhuhatwa leswi nga eka ntshaho lowu swi kumeka swi ri eka ndhawu yin'we? (2)

1.13 Hi wihi nkongomelo wa mutsari eka tsalwa leri? (2)

FUMANI:	U ri ndzi savheji loko ndzi endlile yini?
DIKELEDI:	U savheji ngopfu wena! N'wana ntsanana wo ringana na wena u dzaha mbangi? Xana swi tsandza kwihi ku landzelela mikondzo ya vatswari va wena va nga vafundhisi va ndhuma va pfunaka rixaka? U hanya exidziveni xa rito ra Xikwembu kambe wena u hanya swo huma endleleni.
XILUVA:	Munghano! Kasi a wu swi tivi leswaku mati a ya hlantswi swa wona, ngwenya yi tshama na magegetsu ematini?
DIKELEDI:	Wa vurisa munghana. Loyi i savheji ngopfu loko wo pfumela ku rhandzana na yena u ta tihundzula xihlekiso laha xikolweni.
FUMANI:	Ndzi kombela u nga ndzi vuli savheji Dikeledi.
DIKELEDI:	Loko u ri savheji u savheji, ndza ku byela mina! Munghana loko wo tshika Jimmy u rhandzana na Fumani ndzi nga ku vula xiphuva xo tlula swiphuva hinkwaswo laha misaveni.
FUMANI:	Kasi mina ndzo ka ndzi nga ri munhu?
DIKELEDI:	U munhu kambe u savheji.

1.14 Hi xihi xivuriso lexi u nga xi tirhisaka ku tshinya Xiluva loko a byela mana wa yena a ku u ya eka vaDikeledi kuve a nga yi kona? (1)

1.15 Loko a wu ri na munghana wo fana na Dikeledi a wu ta titwa njhani? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

1.16 U vona onge Jimmy u endlile kahle ku va a miyerile loko Fumani a n'wi tekela murhandziwa wa yena Xiluva? Seketela nhlamulo ya wena. (1)

[25]

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

TINHLAMULO

Xivuriso xa 'ku yingisa swi tlula magandzelo' xi hlamusela leswaku loko vanhu va yingisa no tekela enhlokweni leswi va tsundzuxiwaka swona va ta papalata makhombo yo tala.

Fumani a a byeriwile ku sala a tsemeta byanyi na ku sala a hlaya tibuku hi tata wa yena hikuva xikambelo a xi ri kusuhi swinene.Ematshan'weni yo landzelela swileriso swa vatswari, u rhambile Xiluva ku n'wi endzela. Xiluva u lerile eka mana wa yena Khatisa leswaku u ya eka vaDikeledi ku ya hlaya tibuku, kasi a a endzela xigangu xa yena Fumani. Xiluva a nga ha tlhelelangi ekaya kambe u etlerile eka vaFumani.Hi siku leri tlhandlamaka ku nga ra Mugqivela namixo, tata wa Fumani u n'wi fonerile, ku n'wi rungurisa leswi a sariseke xiswona.Endzhaku ka riqingho, Fumani u tlhelerile laha a ku etlele Xiluva, loko a n'wi pfuxa, a nga ha pfukangi hikuva a a hundzile emisaveni.

Fumani u huwelerile hi xikongomelo xo lava ku pfuniwa, hi nkateko Ntsako u humelerile kutani a n'wi tsundzuxa ku vitana maphorisa.Maphorisa xikan'we na ambulense ya fikile kutani vaambulense va tiyisisa leswaku hakunene Xiluva u hundzile emisaveni.Fumani u yisiwile ekhotsweni kasi Xiluva u heleketiwile emochari.*Inspector* Duiker exitichini xa maphorisa xa Baralonga u fonerile Gezani tata wa Fumani a n'wi tivisa hi ta ku khomiwa ka Fumani a n'wi byela na xivangelo xa ku khomiwa ka yena.Fumani u vuye a nyikiwa beyile kutani ematshan'weni ya ku yimela timhaka ta yena, u tekile ntambhu a tiboha ekamareni ya yena ku va ku ri makumu ya vutomi bya yena.

Loko Fumani a a tekile switsundzuxo swa vatswari va yena a a ta va a nga weriwangi hi khombo leri a weriweke hi rona leri tlheleke ri koxa na vutomi bya yena. Leswi swi tiyisisa xivuriso lexi nge: 'Ku yingisa swi tlula magandzelo'. **[25]**

TINHLAMULO TA SWIVUTISO SWA XIMBANGU

1.1	Exitarateni xa le lokixini ra Baralonga.√	(1)
1.2	I varhandzani.√	(1)
1.3	Hileswi Fumani a gangisaka Xiluva loyi a nga murhandziwa wa Jimmy.√√	(2)
1.4	U thyiwile vito leri hikuva u dzaha mbangi.√	(1)
1.5	Jimmy a a nga ha n'wi tshembi Xiluva leswi nga endla leswaku va tshamela ku holova va kondza va hambana.√√	(2)
1.6	Fumani u nyikile Xiluva ntlhanu wa madzana ya tirhandi yo hakela riendzodyondzo leswi nga endla leswaku Xiluva a n'wi ganga a tshika Jimmy.√√	(2)
1.7	I Vonani√ hikuva u twile leswaku Fumani u gangisa Xiluva kutani a ya byela Jimmy, murhandziwa wa Xiluva.√	(2)
1.8	A nga endlangi kahle, swi endle leswaku Xiluva a n'wi ganga ku ri leswaku hi ntiyiso a nga n'wi rhandzi u rhandza Jimmy. /A nga endlangi kahle hikuva rirhandzu ra ntiyiso a ri xaviwi hi mali.√√ (Timaraka I to seketela ntsena.)	(2)
1.9	Dyondzekani.√	(1)
1.10	Hileswi a a ku Fumani a nga na hanyelo lerinene hi ku va a dzaha mbangi.√	(1)
1.11	I munghana wa xiviri loyi a nga na rirhandzu ehenhla ka munghana wa yena.√√	(2)
1.12	Hileswi ku nga nkarhi wa xikolo kutani va le tlilasini yin'we ya ka 10A.√√	(2)
1.13	I ku hi byela hi ku tikeriwa loku vatswari va hlanganaka na kona eku kuriseni ka vana masiku lawa.√√	(2)
1.14	Hambi u famba ankoveni lundza ri ta vonaka.√	(1)

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

1.15 A ndzi ta tsaka√ hikuva ku va a nga swi tsakeli leswaku ndzi rhandzana na vanhu lava nga na mahanyelo yo biha swi komba leswaku u ndzi navelela leswinene evuton'wini.√ (2)

1.16 U endlile kahle hikuva loko a a lo ringeta ku holovisana na Fumani, un'we eka vona a a ta hetelela a vavisekile. /U endlile kahle hikuva ku va Xiluva a pfumerile ku rhandzana na Fumani swi komba leswaku a nga ha n'wi rhandzi.√
(Maraka i yo seketela ntsena.) (1)
[25]

SETE YA 2

XIVUTISO XA XITSALWANA

Ku hemba a hi mhaka leyinene. Seketela mhaka leyi hi leswi humeleleke endzhaku kaloko Xiluva a lerile mana wa yena Khatisa a ku u ya eku hlayeni eka vaDikeledi. **[25]**

SWIVUTISO SWA XIMBANGU:

2. Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

TALENTA MUNENE:	Loko u yivile vula kunene n'wananga, a hi nga ku dlayi.
FUMANI:	A ndzi yivangi mali mina. Ndzi nga ka ndzi nga mi yiveli mali ku ve xin'wana na xin'wana loko ndzi xi lava ma ndzi endlela.
GEZANI MUNENE:	U yivile nandzuwe! Phela mali leyi ndzi vulavulaka hi yona ndzi yi vekile tolo namadyambu ... Ku yivile wena u ya xava mafole ya wena.
FUMANI:	A ndzi yivangi. Na fole ra rihlaza leri mi vulavulaka hi rona a ndza ha dzahi mpfhuka ka siku leriya.
GEZANI MUNENE:	Swi tiva hi mani ku ri a wa ha dzahi?
FUMANI:	(*A nga hlamuli.)*
GEZANI MUNENE**:**	Famba u ya tiehleketa kahle, ndzi lava mali ya mina nandzuwe! (*Fumani a ya nghena ekamareni ra yena, a sungula ku rila.*)
TALENTA MUNENE:	U tikomba onge a nga tivi nchumu hi mayelana na mali.
GEZANI MUNENE:	Se loko u ku a nga tivi nchumu ku yivile mani hikuva ho va vanharhu laha kaya?
TALENTA MUNENE:	*(A nga hlamuli.)*
GEZANI MUNENE:	A ku na un'wana a nga yiva mali, hi yena. A hi nga swi koti ku tshama hi hoxile timali eswikhwameni hi mhaka ya ku chava n'wana loyi hi nga lo tswala. ...
GEZANI MUNENE:	Fumani!
FUMANI:	Tatana.
GEZANI MUNENE:	Xana u lava ndzi ku endla yini ka mundzina?
FUMANI:	*(A nga hlamuli.)*
GEZANI MUNENE:	Humesa mali ya mina ndzi nga si ku endla swin'wana nandzuwe!
FUMANI:	A ndzi yivangi tatana. Ndzi mi byela ntiyiso, a ndzi yivangi.
GEZANI MUNENE:	U yivile nandzuwe!

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

2.1 Xana mali leyi Gezani a vilelaka hi yona a yi ri mali muni? (1

2.2 Fumani u ri mali a nga yi tivi naswona ekamareni ra vatswari va yena a nga nghenangi, loko a vuya hi le xikolweni yena u lo fika a hundza a ya eku hungaseni. Xana a a ya hungasa kwihi naswona a a ya hungasa hi ku endla yini? (2

2.3 Hikwalaho ka yini Gezani Munene, tata wa Fumani, a lumbeta Fumani ku yiva mali? (2

2.4 Ku rila ka Fumani a vula leswaku mali a nga yi tivi ku hundzukile xikhovolelo hindlela yihi? (2)

2.5 Hi yihi dyondzo leyi u yi kumeke eka hanyelo ra Fumani loko u langutile xiyimo xa ndyangu wa ka vona? (2

2.6 Goza leri tekiweke hi tatana Munene loko a lahlekeriwile hi mali ri hi paluxela leswaku u hanya hi ntiyiso. Seketela mhaka leyi hi leswi humaka etsalweni. (2

2.7 Mana wa Fumani, Talenta u landzelerile tatana Munene loko a kongoma ekamareni ra Fumani hi ku chava leswaku swi nga endleka a n'wi ba. Andlala miehleketo ya wena ehenhla ka endlelo ra Talenta mayelana na ku kurisa n'wana. (1

YISA EMAHLWENI

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

VONANI:	Loko Ntsako a ndzi byela u te Mbangini u yile eka vaXiluva hi Ravumbirhi hi ndzhengha. Kutani Mbangini u fikile a tshama na Xiluva va vulavula sweswi va nga vulavula swona. Kambe va te va ha vulavula, wena u ve u gongondza kutani Xiluva a vuya a ku tlherisa, a hi swona?
JIMMY:	I ntiyiso u ndzi tlherisile.
VONANI:	A ri na Mbangini hi nkarhi lowu a nga ku tlherisa hi wona.
JIMMY:	A wu hembi?'
VONANI:	A ndzi hembi he Jimmy. *(A hlakahla nhloko)* Se kee? Mbangini u ve a nyika Xiluva ntlhanu wa madzana ya tirhandi leswaku Xiluva a ta hakela ku ya eka riendzodyondzo. Sweswi ndzi vulavulaka Xiluva u hakerile hi Ravuntlhanu mani na mani u swi vonile etlilasini a hakela.
JIMMY:	Xana Ntsako u ri va sungule rini ku rhandzana?
VONANI:	U te va sungule kona tolweni namadyambu. Ku ya hi Nsako u te hi nkarhi lowu mina ndzi nga hlangana na vona exitarateni Xiluva a landzile Fumani ku ya n'wi nyika nhlamulo.
JIMMY:	Haa!
VONANI:	Ina
JIMMY:	Swi vula leswaku loko Xiluva a ndzi byela leswaku a nga ha ndzi rhandzi a kunguhatile ku ya rhandzana na Mbangini?
VONANI	Swi vula tano.(*Va miyelanyana*)
VONANI	Kambe a ndzi kholwi leswaku rirhandzu ra vona ri ta koka nkarhi wo leha. Va ta ku loko va vuya eka riendzodyondzo na rona ri hela hikuva ndzi vona onge a hi rirhandzu ra ntiyiso Xiluva o tilavela mali yo ya eka riendzodyondzo.

2.8 Boxa vito ra Fumani ro duvulela na leswi a ri kumiseke xiswona. (2)

2.9 Xana Fumani a a yi kuma kwihi mali ya ntlhanu wa madzana ya tirhandi leyi Jimmy na Vonani va vulavulaka ha yona.' (1)

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

2.10 Pimanisa vumunhu bya Xiluva na Dikeledi. (2)

2.11 Hi xihi xivangelo xo va Jimmy a hlakahla nhloko loko a vulavula na Vonani eka ntshaho lowu? (2)

2.12 Hi yihi dyondzo leyi u yi kumeke eka leswi humeleleke Fumani emakumu ka tsalwa? (2)

2.13 Marito ya Xiluva ya leswaku a nge pfuki a rhandzanile na Fumani ya hundzukile xikhovolelo. Seketela mhaka leyi. (2)

2.14 Kun'wana eka tsalwa hi twa Talenta Munene a rila a ri karhi a sola leswaku n'wana wa yena wa tuva va lo dlaya. U vona onge rilelo leri ri fanerile ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

[25]

TINHLAMULO

Ku hemba ka Xiluva hi ku byela mana wa yena Khatisa a ku u ya eka vaDikeledi hi Ravuntlhanu, a ku va ya hlaya tibuku kufikela loko a ta vuya hi Sonto ku humerile erivaleni hindlela leyi landzelaka:

Khatisa a a tiva n'wana wa yena Xiluva a rhandza ku hlaya tibuku. Leswi swi endlile leswaku a n'wi nyika mpfumelelo wo ya eka vaDikeledi ku ya hlaya tibuku hikuva Dikeledi a a kota ngopfu dyondzo ya Tinhlayo.Xiluva u lerile mana wa yena Khatisa a ku u ya eka vaDikeledi kasi a hi ntiyiso, a a endzela xigangu xa yena Fumani.Loko Xiluva a endzerile eka vaFumani a nga ha tlhelelangi ekaya kambe u etlerile kona.

Hi siku leri tlhandlamaka hi Mugqivela namixo, tatana Gezani, tata wa Fumani u fonerile Fumani, ku n'wi rungurisa leswi a sariseke xiswona tanihileswi yena na nsati a va yile empfuxelelweni. Endzhaku ka riqingho, Fumani u tlhelerile laha a ku etlele Xiluva, loko a ringeta ku n'wi pfuxa a nga ha pfukangi hikuva a a hundzile emisaveni.Loko Fumani a swi lemukile leswaku Xiluva u hundzile emisaveni u tlhavile mukhosi.
Endlelo leri a ri ri ro lava ku pfuniwa, hi nkateko Ntsako, mudyondzi exikolweni xa Dyondzekani u humelerile kutani a n'wi tsundzuxa ku vitana maphorisa.

Maphorisa xikan'we na ambulense ya fikile kutani vaambulense va tiyisisa leswaku hakunene Xiluva a a hundzile emisaveni.Fumani u yisiwile ekhotsweni kasi Xiluva u heleketiwile emochari.
Vaakatiko, ku katsa na Khatisa mana wa Xiluva, va tsutsumerile ekaya ra Munene loko va vona ku yimile heche, Khatisa u vutisile Dikeledi loyi a a yimile hi ku hlamala leswaku i mani loyi a loveke kutani a n'wi byela leswaku i Xiluva.

Mhaka leyi yi vile mahlomulambilu na ku va xihlamariso eka Khatisa loko a vona vavanuna va heche va hoxa n'wana wa yena loyi a a tiva a endzerile eka vaDikeledi ku nga ri eka vaFumani.

Xiluva a a ehleketa leswaku loko a xisa mana wa yena a ku u ya hlaya tibuku eka vaDikeledi mana wa yena a nge pfuki a swi tivile leswaku a a n'wi xisa, leswi ku vile manyala yo pfumala vutihlamuleri hikuva yena se a a miyerile naswona a a rhurherile etikweni rin'wana. **[25]**

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

TINHLAMULO

2.1 A ku ri ntlhanu wa madzana ya tirhandi.√ (1)

2.2 Erivaleni ra mintlangu,√ hi ku tlanga bolo ya milenge.√ (2)

2.3 Hileswi a va tshama va ri vanharhu ntsena naswona a a swi tiva leswaku nsati wa yena a a nga ta n'wi yivela.√√ (2)

2.4 Hi ku va swi humerile erivaleni leswaku mali yi yiviwile hi yena a ya hakelela Xiluva riendzodyondzo leri a ri ri kona kasi loko tata wa yena a n'wi vutisa hi ta mali leyi ekusunguleni u te a ku yivangi yena.√√ (2)

2.5 Ndzi dyondzile leswaku ku velekiwa miri a ku velekiwi mbilu./Ndzi dyondzile leswaku a hi minkarhi hinkwayo laha vatswari lava nga fuma na ku va na mahanyelo lamanene va tswalaka vana lava nga na mahanyelo yo fana na ya vona.
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.)√√ (2)

2.6 Tanihi mutswari loyi a hanyaka hi ntiyiso, tatana Munene u tengisile n'wana wa yena Fumani mayelana na mali leyi nyamalaleke, a nga swi pfalapfalangi hi ku va a ehleketelela van'wana hikuva loko a a nga n'wi tengisangi, Fumani a a ta ya emahlweni a yiva leswi nga kombiki hanyelo ra ntiyiso kumbe lerinene.√√ (2)

2.7 Endlelo ra Talenta a ri kahle hikuva loko Gezani a lulamisa swihoxo swa Fumani, a nga fanelangi ku tikuma a n'wi landzelela hi le ndzhaku hikuva Fumani u ta tlhela a endla swilo swo huma endleleni hi ku tshemba leswaku mana wa yena u ta n'wi sirhelela.√

KUMBE

Endlelo ra Talenta ri kahle hikuva nkarhi wun'wana a swi ta endleka Gezani a tshinya Fumani hindlela yo ka yi nga lulamangi hikokwalaho ka ku hlundzuka.√ (1)

2.8 Mbangini,√ hileswi a a dzaha timbangi.√ (2)

2.9 A lo yi yiva ekaya ebajini ra tata wakwe.√ (1)

2.10 Xiluva a a rhandza timhaka ta vugangu hikuva u rhandzanile na Jimmy a tlhela a ya rhandzana na Fumani kasi Dikeledi a a nga ti rhandzi timhaka ta vugangu hikuva a a nga rhandzani na munhu.√√ (2)

2.11 A a hlamarisiwa hi ku twa ta ku rhandzana ka Fumani na Xiluva lava a a tiva leswaku a va venganile ku tlula mpimo.√√ (2)

2.12 Ndzi dyondzile leswaku ndzi fanele ku landzelela swileriso swa vatswari leswaku ndzi nga ngheni ekhombyeni.√√ (2)

2.13 U rhandzanile na Fumani laha a nga hetelela a hundzile emisaveni a ri ekamareni ya Fumani.√√ (2)

2.14 Ri fanerile, hikuva swa boha leswaku mutswari a vulavula swin'wana na swin'wana hikokwalaho ka ku twa ku vava ka ku loveriwa hi n'wana.√√

KUMBE

A ri fanelangi, hikuva Fumani a lo tisunga hi ku chava leswi Xiluva a loveleke emavokweni ya yena.√√
(Timaraka i to seketela ntsena.) (2)

[25]

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

XITANDZHAKU XA A: RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA XITSALWANA XA NTLANGU: [TIMARAKA TA 25]

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI	**12–15**	**9–11**	**6–8**	**4–5**	**0–3**
Nhlamuselo ya nhlokomhaka. Nhlamuselo ya vuenti bya mavonelo, vumbhoni na matwisiselo ya xitshuriwa. **TIMARAKA TA 15**	-Mahlamulelo yo hlawuleka: 14–15 -Mahlamulelo ya xiyimo xa le henhla: 12–13 -Nhlamuselo ya nhlokomhaka hi vuenti. -Mavonelo yo tlhontlha yo hambanahambana; ya seketeriwa hi ku hetiseka hi xitshuriwa. -Matwisiselo ya xiyimo xa le henhla ya muxaka wa tsalwa na xitshuriwa.	-Ku kombisa ku twisisa no hlamusela nhlokomhaka hi ndlela leyinene. -Mahlamulelo ya vuxokoxoko ya le xikarhi. -Mavonelo laya twalaka ya nyikiwile, kambe ya nga ri hinkwawo lawa ya seketeriweke hi ndlela leyi languteriweke. -Ku na vumbhoni bya ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	-Nhlamuselo yo antswa ya nhlokomhaka; kambe a hi swiyenge hinkwaswo leswi hlamuseriweke hi vuenti. -Tinhlamuselo tin'wana letinene ti seketela nhlokomhaka. -Mavonelo man'wana ya seketeriwile, kambe a hi nkarhi hinkwawo laha vumbhoni byi tshembisaka. -Matwisiselo ya le xikarhi ya muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	-Mpfumaleko wa matwisiselo ya nhlokomhaka. -Mpfumaleko wa tinhlamuselo leti seketelaka nhlokomhaka. -Mavonelo matsongo ngopfu lama faneleke. -Nkayivelo wa ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	-Mpfumaleko wa matwisiselo ya nhlokomhaka. -Maringetelo yo tsana yo hlamula xivutiso. -Mavonelo a ya tshembisi. -Mudyondzi u pfumala ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

XIVUMBEKO NA RIRIMI Xivumbeko, nkhuluko lowunene na maandlalelo. Ririmi, thoni na xitayili leswi tirhisiweke eka xitsalwana. **TIMARAKA TA 10**	**8–10**	**6–7**	**4–5**	**2–3**	**0–1**
	-Xivumbeko xa nkhaqato -Manghenelo na mahetelelo yo hlawuleka. -Mavonelo ya tumbuluxiwile no andlariwa hi mfanelo. -Ririmi, thoni na xitayili leswi twisisekaka, swo nyanyula no pfumala swihoxo.	-Xivumbeko lexi faneleke na nkhulukelano lowunene wa mavonelo. -Manghenelo, mahetelelo na tindzimana letin'wana swi na nkhulukelano lowunene. -Nandzelelano lowunene wa mavonelo. -Ririrmi, thoni na xitayili swi tala ku va swi lulamile.	-Ku na vumbhoni byin'wana byo kombisa xivumbeko. -Ku na nandzelelano na nkhulukelano kambe swi na swihoxo. -Swihoxo swa ririmi a swi talangi; thoni na xitaliyi swi tala ku va leswi faneleke. -Mavumbelo ya tindzimana hi xitalo ya lulamile.	-Xivumbeko xi komba nkunguhato lowu hoxekeke. -Mavonelo a ya na nkhulukelano lowu faneleke. -Ku na vumbhoni bya swihoxo swa matirhiselo ya ririmi. -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki. -Mavumbelo ya tindzimana ya hoxekile.	-Mpfumaleka wa xivumbeko lexi kunguhatiweke wu kavanyeta nkhulukelano wa mavonelo. -Swihoxo swo tala ngopfu swa ririmi na xitayili swi endla leswaku xitsariwa lexi xi nga amukeleki. -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki. -Mavumbelo yo hoxeka ya tindzimana.
MAVELO YA TIMARAKA	**20-25**	**15-19**	**10-14**	**5-9**	**0-4**

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

The Mind the Gap study guide series

This publication in not for sale.

© Copyright Department of Basic Education
www.education.gov.za

Call Centre 0800 202 993

Xitsonga Mind the Gap-Vadyondzi Va Namuntlha-Grade **ISBN 12-978-1-4315-3402-9**

basic education
Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za